Shahid Beheshti University
Faculty of Literature and Human Sciences
Department of History

Journal of History of Iran
Vol 19, No 2, Autumn and Winter 2026
ISSN: 2008-7357 E-ISSN: 2588-6916

Journal of HISTORY of IRAN

DOI: https://doi.org/10.48308/irhj.2026.245190.1550

Research Paper

Lineage-building and political legitimacy in the Qajar dynasty

1. Amir Ahangaran, 2. Ali Abolghasemi

1. Assistant Professor, Department of History, Faculty of Literature and Humanities, Lorestan University, Khorramabad, Iran (Corresponding Author). Email: Ahangaran.a@lu.ac.ir

2. Honorary Research Fellow, School of Humanities, University of Auckland, Auckland, New Zealand. Email: aliabolghasemi@gmail.com

Received: 2026/09/04 PP 287-313 Accepted: 2026/07/02

Abstract

Legitimacy, or the possession of the right to rule, was the most crucial tool that kings-despite having coercive force and military power-needed in order to gain popular acceptance and obedience, confront rival claimants to power, and ensure the continuity of their rule. Lineage-building and connecting one's genealogy to powerful and popular past dynasties were among the methods used to acquire and strengthen political legitimacy, and many ruling dynasties resorted to them. The Qajars, following this important principle, sought to gain legitimacy and acceptance years before the formal establishment of their rule by constructing their lineage and linking it to previous dynasties. It is worth noting that, within the framework of the concept of political legitimacy, this study examines lineage-building not merely as a claim about the Qajars' ethnic and genealogical origins, but as a tool for producing and reinforcing the legitimacy of their rule. Furthermore, employing a historical-analytical method and collecting data through library research, this study seeks to answer the following question: What place did lineage-building hold in the legitimization of the Qajar state, and what were the most important efforts made by the Qajars in this regard? The findings indicate that the Qajars, through the works of their contemporary scribes and historians, reshaped and manipulated historical narratives in an attempt to connect their lineage to the Mongols, the Jalayirids, the Timurids, the Aq Qoyunlu, the Safavids, and even the Parthians. Additionally, by choosing Turko-Mongol names for their children and using titles that evoked associations with the Timurid and Safavid states, they employed these genealogical and historical connections to present their rule as justified and legitimate in the eyes of both elites and ordinary subjects.

Keywords: Qajar Dynasty, Ruling Dynasties, Lineage-Building, Legitimacy, Popular Legitimacy.

Citation: Ahangaran, Amir, and Ali Abolghasemi. 2026. "*Lineage-building and Political Legitimacy in the Qajar Dynasty.*" Journal of History of Iran, 19 (2): 287-313.

Copyright:©2026 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

Introduction

The legitimacy of the state has always been a central concern for rulers and political organizations from the emergence of states. The need to legitimize power and governance emerged alongside the state itself; legitimacy served as a justification for the ruler's and the state institution's right to exercise rulership and sovereignty over subjects. In Iranian history, since mere conquest and domination could not guarantee the continuity and survival of a government, the foundation, stability, and endurance of royal dynasties depended on possessing legitimacy or on the ways through which it was acquired. Consequently, governments made every effort from the outset to obtain the necessary legitimacy and make their rule acceptable among different social classes. To overcome crises caused by a lack of legitimacy, they resorted to various measures, including lineage construction and establishing affinal and consanguineal ties with descendants of previous dynasties, so that their rule or dynasty would not face challenges from opponents who did not recognize them as legitimate.

The Qajar government was no exception. The leaders of the Qajar tribe were among the main claimants in the power competition following the fall of the Safavid dynasty. Their military force under Fath-Ali Khan played an important role in sustaining the fragile rule of Shah Tahmasp II, and from that period they gained an understanding of the close relationship between power and legitimacy. Eventually, the Qajars, who succeeded through Aqa Mohammad Khan's efforts in establishing a new dynasty in Iranian history, recognized from the beginning of their rise to power the necessity of legitimizing their rule and state. For this reason, they based the foundations of their legitimacy on three pillars: the ancient traditions of Iranian kingship, lineage (ḥasab-u nasab), and Shi'ism. In this context, lineage and lineage construction as means of acquiring legitimacy became among the important measures that Qajar kings undertook to legitimize their state.

Materials and Methods

This research, using a historical-analytical method based on library and documentary studies, first collected and classified historical data and information from primary sources and recent studies and then analyzed and explained these data and information. The authors of this research have sought to examine, within the framework of the concept of political legitimacy, the lineage construction carried out at the court of Qajar kings by court secretaries

and historians-not merely as a claim about the ethnic and genealogical origins of the Qajars, but as a tool for producing and strengthening the legitimacy of their rule. Likewise, this research seeks to answer the question of what place lineage construction held in the legitimization of the Qajar state and what the most important efforts of the Qajars in this regard were. Ultimately, the attempt to provide a sound answer to this question has led the authors, while observing the principle of reliability, to extract the necessary data from books and documents related to the subject and then, by classifying and analyzing the data, arrive at a scientific conclusion regarding the research subject.

Result and Discussion

After the collapse of the Safavids, Iran witnessed intense competition among claimants to power. Under these circumstances, the Qajars resorted to various strategies to consolidate their rule, the central axis of which was claiming descent from prestigious families with historical standing. This measure narrowed the gap between "existing power" and "the right to rule" and helped the Qajars surpass their rivals and gain legitimacy. This was especially important because the Qajars rose to power amid a profound legitimacy crisis, and claimants such as the Safavids, Afsharids, and Zands were also seeking to demonstrate their right to rule. The Qajars did not rely solely on military force; they also drew on numerous sources of traditional legitimacy: supporting Safavid princes, establishing affinal ties with the Safavid house, claiming descent from the Safavids, Mongols, Jalayirids, Timurids, and Aq Qoyunlu, and employing the titles and symbols of former rulers. This indicates that the Qajar state was simultaneously a continuation of and a rupture from previous states, and that its political culture relied on a rich tradition of Iranian, Islamic, and Turco-Mongol rites and concepts.

The absence of a comprehensive study examining the Qajars' multiple lineage narratives simultaneously and in connection with political legitimacy led the authors to address this topic. The present study seeks to fill this gap by examining Qajar lineage construction not merely as a genealogical matter, but as one of the mechanisms of political legitimization within Max Weber's concept of traditional legitimacy.

The main innovation of the research lies in demonstrating that the Qajars did not resort to a single dynasty or narrative, but simultaneously reconstructed and employed a set of lineage narratives with differing functions and degrees of historical credibility. This study distinguishes between attributions supported

by historical evidence and fabricated narratives, showing that the importance of these narratives lay less in proving a single authentic lineage than in their capacity to produce various aspects of political legitimacy and to place Qajar kingship within the continuity of Iran's historical tradition of rule. The findings show that the Qajars, in the works of their contemporary secretaries and historians, sought through the distortion and manipulation of historiographical narratives to link their lineage to the Mongols, Jalayirids, Timurids, Aq Qoyunlu, Safavids, and even the Parthians. Moreover, by choosing Turco-Mongol names for their children and using titles that evoked associations with the Timurid and Safavid states, they employed these connections to present their rule as justified and legitimate among elites and ordinary subjects.

Conclusions

Following the collapse of the Safavid dynasty, a legitimacy crisis emerged in Iran. Years before officially establishing their dynasty, the Qajars turned to lineage construction and claimed descent from various dynasties in order to overcome this crisis, gain public acceptance, and secure full political legitimacy. An examination of Qajar lineage narratives shows that lineage construction for this dynasty was not merely a representation of the past or a genealogical claim, but rather one of the important mechanisms for legitimizing their kingship. Linking the Qajar house to renowned dynasties and rulers of the past made it possible to place the new monarchy within the continuity of Iran's historical tradition of rule. Within Max Weber's theoretical framework, this process falls mainly within the domain of traditional legitimacy because the Qajars, by appealing to lineage, tradition, antiquity, and ties with authoritative families, sought to justify their right to rule on the basis of the prestige and sanctity of the past. Qajar lineage construction should be regarded as a selective, multilayered process attuned to political exigencies, aimed not at proving a real lineage for the Qajars, but at understanding how the historical and mythical past was transformed into sources of political legitimacy.

مجله تاریخ ایران
سال ۱۹، شماره ۲، پاییز و زمستان، ۱۴۰۵
شاپا الکترونیکی: 2588-6916 شاپا: 2008-7357

دانشگاه شهید بهشتی
دانشکده ادبیات و علوم انسانی
گروه تاریخ

DOI: https://doi.org/10.48308/irhj.2026.245190.1550

مقاله پژوهشی

تبارسازی و مشروعیت سیاسی در حکومت قاجار

۱. امیر آهنگران، ۲. علی ابوالقاسمی

۱. استادیار گروه تاریخ، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه لرستان، خرم آباد، ایران (نویسنده مسئول). رایانامه: Ahangaran.a@lu.ac.ir
۲. پژوهشگر افتخاری، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه آکلند، آکلند، نیوزیلند. رایانامه: aliabolghasemi@gmail.com

دریافت: ۱۴۰۵/۰۴/۱۱ صص ۲۸۷-۳۱۳ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۶/۱۳

چکیده

مشروعیت یا برخورداری از حق فرمانروایی، مهم‌ترین ابزاری بود که پادشاهان، باوجود داشتن نیروی قاهره و توان نظامی، برای کسب مقبولیت و اطاعت‌پذیری مردم، مقابله با مدعیان قدرت و تداوم حکومت خود به آن نیاز داشتند. تبارسازی و پیوند دادن نسب خود به سلسله‌های قدرتمند و محبوب گذشته، یکی از شیوه‌های کسب و تقویت مشروعیت سیاسی بود که بسیاری از سلسله‌های حکومتگر بدان متوسل شدند. چنان‌که قاجارها نیز با تأسی به این مهم از سال‌ها پیش از تأسیس رسمی حکومت خود، با نسب‌سازی و پیوند دادن تبارشان به سلسله‌های پیشین، درصدد کسب مشروعیت و مقبولیت برآمدند. شایان ذکر است که در چارچوب مفهوم مشروعیت سیاسی، این پژوهش تبارسازی را نه صرفاً به‌عنوان ادعایی درباره خاستگاه قومی و نسبی قاجارها، بلکه به‌مثابه ابزاری برای تولید و تقویت مشروعیت حکومت آنان بررسی می‌کند. هم‌چنین این پژوهش با روش تحلیل تاریخی و گردآوری داده‌ها بر پایه مطالعات کتابخانه‌ای، درصدد پاسخ به این پرسش است که تبارسازی چه جایگاهی در مشروعیت‌سازی دولت قاجار داشت و مهم‌ترین تکاپوهای قاجارها در این زمینه چه بود؟ یافته‌ها نشان می‌دهد که قاجارها در آثار مترسلان و مورخان هم‌عصر خود، با تحریف و انتحال در تاریخ‌نویسی، کوشیدند تبار خویش را به مغولان، جلایریان، تیموریان، آق‌قویونلوها، صفویان و حتی سلسله باستانی اشکانیان پیوند دهند. آنها هم‌چنین، با انتخاب نام‌های ترکی–مغولی برای فرزندان و استفاده از عناوینی که تداعی‌کننده انتساب به دولت‌های تیموری و صفوی بود، از این پیوندهای نسبی و تاریخی برای موجه و مشروع جلوه دادن حکومت خود در میان خواص و حتی رعایا بهره گرفتند.

واژه‌های کلیدی: قاجاریه، خاندان‌های حکومت‌گر، تبارسازی، مشروعیت، مقبولیت.

استناد: آهنگران، امیر و علی ابوالقاسمی. ۱۴۰۵. *تبارسازی و مشروعیت سیاسی در حکومت قاجار*، مجله تاریخ ایران، ۱۹(۲): ۲۸۷-۳۱۳.

Copyright:© 2026 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

مقدمه

مشروعیت همواره یکی از مهم‌ترین دغدغه‌های حکومت‌گران و دولت‌های آنان بوده و به‌عنوان توجیهی برای حق فرمانروایی حکومت‌ها و نهاد دولت بر اتباع و فرمانبردارانشان عمل کرده است. در تاریخ ایران، از آنجا که اصل چیرگی و غلبه به‌تنهایی نمی‌توانست تضمین‌کنندهٔ تداوم و بقای یک حکومت باشد، اساس، قوام و دوام سلسله‌های پادشاهی به داشتن مشروعیت یا چگونگی کسب و تثبیت آن وابسته بود. ازاین‌رو، حکومت‌ها از همان آغاز، تمامی تلاش خود را برای دستیابی به مشروعیت لازم و پذیرش فرمانروایی‌شان از سوی طبقات مختلف جامعه به کار می‌بستند. حتی در شرایطی که با بحران مشروعیت مواجه می‌شدند، برای رفع این چالش به شیوه‌های گوناگون، از جمله تبارسازی یا ایجاد پیوندهای سببی و نسبی با بازماندگان سلسله‌های پیشین، متوسل می‌شدند تا بدین‌وسیله از رویارویی حکومت خود با مدعیان و مخالفانی که آن را فاقد مشروعیت می‌دانستند، جلوگیری کنند.

ایل قاجار نیز که در سال‌های پس از سقوط صفویه یکی از مدعیان اصلی حضور در عرصهٔ قدرت و تشکیل حکومت بود، از این مسئله مستثنا نبود. قاجارها ابتدا با ظهور فتحعلی‌خان قاجار، نقش مهمی در شکل‌گیری حکومت شاه‌تهماسب دوم ایفا کردند و هم‌زمان به اهمیت پیوند میان قدرت سیاسی و مشروعیت پی بردند. سرانجام، با تأسیس سلسلهٔ قاجاریه به دست آقامحمدخان، ضرورت مشروعیت‌بخشی به حکومت و دولت خود را دریافتند. آقامحمدخان دریافته بود که جامعهٔ ایرانی صرفاً بر اساس قدرت نظامی و زور پذیرای حکومت او نخواهد بود و حکومت، افزون بر قدرت، به مشروعیت نیز نیاز دارد (ارغیانی و همکاران ۲۰۲۲، ۲۱۱). ازاین‌رو، قاجارها پایه‌های مشروعیت سلسلهٔ خود را بر سه رکن استوار کردند: سنن دیرین پادشاهی ایران، حسب‌ونسب و تشیع. در این میان، حسب‌ونسب و تبارسازی نقشی مهم در فرایند مشروعیت‌سازی دولت قاجار ایفا کرد. بر همین اساس، پژوهش حاضر می‌کوشد با بهره‌گیری از روش تحقیق تاریخی و با اتکا به منابع و اسناد مرتبط، به این پرسش پاسخ دهد که تبارسازی چه جایگاهی در مشروعیت‌سازی دولت قاجار داشت و مهم‌ترین اقدامات قاجارها در زمینهٔ تبارسازی برای کسب مشروعیت چه بود؟

پیشینه پژوهش

دربارهٔ موضوع این مقاله تاکنون پژوهشی مستقل و جامع صورت نگرفته است. اگرچه نفیسی در کتاب *تاریخ اجتماعی و سیاسی ایران در دورهٔ معاصر* به برخی از ابهامات مربوط به تبارشناسی قاجارها پاسخ داده است، اما در مواردی همچون انتساب قاجارها به مغولان، با استناد به گفته‌های فتحعلی‌شاه و ارجاع به رساله‌های *ملوک‌الکلام* علی‌آبادی و *شمایل‌خاقان* قائم‌مقام، به نتیجه‌ای نادرست می‌رسد؛ زیرا در این

رساله‌ها هیچ اشاره‌ای به انتساب قاجارها به مغولان وجود ندارد (نفیسی ۱۳۸۳، ۱: ۳۱-۴۵). زرگری‌نژاد در کتاب *برآمدن قاجارها*، دوران کوتاه حکومت آقامحمدخان و چالش‌های دورهٔ تثبیت قدرت را عامل عدم توجه و فراهم نشدن فرصت کافی برای وی در جهت تبیین مسائل نسبی و تبارشناختی قاجارها می‌داند. او معتقد است که ثبات نسبی ایجادشده در آغاز سلطنت فتحعلی‌شاه، زمینه را برای تبیین ریشه‌های نسبی و اجدادی این خاندان فراهم کرد. بااین‌حال، وی به‌صراحت دربارهٔ اصل و نسب قاجارها و اینکه آنان به کدام سلسله تاریخی منسوب می‌شوند، اظهارنظر نمی‌کند (زرگری‌نژاد ۱۴۰۲، ۱۰۳-۱۱۲). آقازاده و همکاران نیز در مقاله‌های «منابع مشروعیت حکومت آقامحمدخان قاجار» و «اقدامات فتحعلی‌شاه قاجار برای کسب مشروعیت سیاسی براساس روش‌های جاری در دورهٔ اسلامی»، به‌صورت مختصر و پراکنده، تنها به برخی از انتساب‌های قاجارها به مغولان، جلایریان، آق‌قویونلوها و صفویان پرداخته‌اند و تحلیل گسترده‌ای دربارهٔ رد یا پذیرش این انتساب‌ها ارائه نکرده‌اند (آقازاده و حسینی ۱۳۹۶، ۱۷۵-۱۸۱؛ آقازاده ۱۳۹۶، ۱۰۹-۱۱۲).

خلأ پژوهشی موجود در این حوزه، نویسندگان این مقاله را بر آن داشت تا با رویکردی متفاوت، علل و چگونگی شکل‌گیری روایت‌های متکثر تبارسازی برای کسب مشروعیت توسط قاجارها و نیز نقش مترسلان و مورخان دربار آنان در تولید و بازتولید این روایت‌ها را در پیوند با مسئلهٔ مشروعیت سیاسی بررسی کنند. در این پژوهش، اعتبار این روایت‌ها نه صرفاً به‌عنوان مسئله‌ای در حوزهٔ نسب‌شناسی، بلکه به‌عنوان یکی از سازوکارهای مشروعیت‌سازی سیاسی، در چارچوب مفهوم مشروعیت سنتی ماکس وبر، تحلیل می‌شود. پژوهش حاضر نشان می‌دهد که قاجارها برای اثبات حق فرمانروایی خود به یک دودمان مشخص و یک روایت تباری واحد متوسل نشدند، بلکه هم‌زمان مجموعه‌ای از روایت‌های نسبی را با کارکردها و درجات متفاوتی از اعتبار تاریخی بازسازی و به کار گرفتند. همچنین، تفکیک میان انتساب‌های برخوردار از پشتوانهٔ تاریخی و روایت‌های متأخر و ساختگی نشان می‌دهد که قاجارها بیش از آنکه در پی اثبات یک نسب واقعی و یگانه برای خود باشند، درصدد بازتولید وجوه مختلف مشروعیت سیاسی و قرار دادن سلطنت خویش در امتداد سنت تاریخی فرمانروایی ایران بودند.

مبانی نظری

واژهٔ مشروعیت (*Legitimacy*) مفهومی جدید است و پیشینهٔ آن دقیقاً با کاربرد امروزی این اصطلاح در فقه و اندیشهٔ سیاسی ایران قدیم مطابقت ندارد. این واژه در متون کلاسیک بیشتر در معنای «حقانیت»، «استحقاق» و برخورداری از «حجت شرعی» به کار رفته است که با مفهوم مدرن مشروعیت تفاوت دارد. صورت‌بندی منسجم و نظری مفهوم مشروعیت در دوران جدید، بیش از همه با آثار ماکس وبر

پیوند دارد. وبر مشروعیت را به پذیرش حقانیت نظام سلطه از سوی فرمان‌برداران مرتبط می‌دانست و بر همین اساس، سه نوع آرمانی مشروعیت، یعنی مشروعیت سنتی، کاریزماتیک و عقلانی-قانونی را از یکدیگر متمایز کرد.

در میان این سه نوع، مشروعیت سنتی که موضوع پژوهش حاضر با آن ارتباط دارد، بر این باور استوار اســت که اطاعت از حاکم بر تقدس و اعتبار سنت‌های به‌ارث‌رسیده مبتنی است و فرمانروایی شخص حاکم از طریق جایگاه موروثی، تبار، قدمت خاندان و دیگر ســازوکارهای سنتی توجیه می‌شود. در این الگو، انتقال قدرت عمدتاً در چارچوب ســنت‌های تثبیت‌شده صورت می‌گیرد و تداوم حکومت خاندان حاکم، خود به یکی از منابع مهم حقانیت آن تبدیل می‌شــود (وبر ۱۳۸۴، ۳۷۰). قدرت‌ها و خاندان‌های حکومتگر در دوران پیشامدرن، در آغاز معمولاً بر پایهٔ زور و نیروی قهریه بر قلمرویی جغرافیایی سلطه می‌یافتند؛ اما چنین ســلطه‌ای می‌توانست موقت و شکننده باشد. قوام و استقرار نهایی حکومت زمانی تحقق می‌یافت که حکمرانان برای فرمانروایی خود حقانیت یا مشــروعیت ایجاد می‌کردند (الهیاری و دیگران ۱۳۸۹، ۲-۳). در ســنت سیاســی ایران، عواملی همچون تبار شاهی، وراثت، برخورداری از فرّه ایزدی، پیوند با خاندان‌های ســلطنتی پیشین، انتســاب به خاندان‌های بانفوذ و بهره‌گیری از عناوین و نمادهای شناخته‌شدهٔ سلطنتی، از جمله عناصر مهمی بودند که جایگاه حاکم را در نظر رعایا و نخبگان سیاسی موجه جلوه می‌دادند. از این منظر، مشروعیت صرفاً به معنای انطباق حکومت با یک نظام حقوقی مشخص نبود، بلکه با میزان پذیرش اجتماعی و سیاسی سلطه و توانایی حاکم در ارائه روایتی پذیرفتنی از حق فرمانروایی خویش ارتباط داشت (بشیریه ۱۳۸۷، ۴۲-۴۳؛ هیوود ۱۳۸۳، ۲۰۹؛ وینسنت ۱۳۸۵، ۶۷).

تبارســازی، به‌عنوان یکی از مهم‌ترین سازوکارهای مشروعیت‌سازی سنتی، فرایندی است که طی آن یک خاندان یا حاکم، با ایجاد، بازسازی یا انتساب خود به یک تبار، خاندان یا سلسلهٔ برخوردار از منزلت تاریخی و سیاســی، می‌کوشد حق فرمانروایی خویش را موجه جلوه دهد. از این منظر، تبارسازی الزاماً به معنای جعل آگاهانهٔ یک نســب نیست، بلکه طیفی از اقدامات را دربرمی‌گیرد؛ از تأکید بر یک پیوند واقعی و تاریخی گرفته تا بازتفسیر، گزینش یا حتی ساختن روایتی تباری که بتواند برای مدعی سلطنت، سرمایه‌ای سیاسی و نمادین ایجاد کند.

بر این اساس، در پژوهش حاضر تبارسازی نه به‌عنوان موضوعی مستقل در تاریخ‌نگاری، بلکه به‌مثابه یکی از ســازوکارهای مشروعیت‌سازی سنتی بررسی می‌شود. قاجارها برخلاف صفویان، از پیشینه‌ای برخوردار نبودند که بتوانند به‌سادگی بر یک روایت واحد و تثبیت‌شده برای توجیه حق سلطنت خود تکیه کنند. افزون بر این، بحران مشروعیت ناشی از فروپاشی صفویان و رقابت میان مدعیان قدرت، آنان را

با مسئلهٔ کسب و تثبیت مشروعیت مواجه کرده بود. ازاین‌رو، قاجارها ناگزیر بودند به شیوه‌های گوناگون برای ایجاد و کسب پشتوانهٔ تاریخی و سیاسی حکومت خود تلاش کنند. در چنین شرایطی، انتساب به خاندان‌های شناخته‌شـــده و برخوردار از اعتبار تاریخی می‌توانست یکی از ابزارهای کاهش فاصله میان «قدرت موجود» و «حق فرمانروایی» باشد. به همین دلیل، قاجارها تنها به قدرت نظامی و پیروزی در میدان نبرد اتکا نکردند، بلکه کوشـــیدند از منابع مختلف مشروعیت سنتی برای دستیابی به مشروعیت سیاسی بهره گیرند. حمایت از شـــاهزادگان صفوی، پیوندهای سببی با این خاندان، ادعای انتساب به مغولان، جلایریان، تیموریان، آق‌قویونلوها و حتی اشـــکانیان، و همچنین استفاده از القاب و نمادهای مرتبط با فرمانروایان پیشین، بخشی از این فرایند بود. این امر نشان می‌دهد که دولت قاجار، هم‌زمان، هم ادامه‌ای بر دولت‌های پیشـــین و هم گسستی از آنها بود؛ زیرا فرهنگ سیاسی قاجار بر سنتی غنی از آیین‌ها و مفاهیم ایرانی، اسلامی و ترکی-مغولی تکیه داشت و در عین حال توانست این عناصر را با شرایط سیاسی سدهٔ نوزدهم سازگار کند (اشرف ۲۰۱۹، ۴۸).

فرضیهٔ پژوهش حاضر آن است که قاجارها برای مشروعیت‌بخشی به سلطنت خود به یک روایت تباری و تاریخی واحد متوســـل نشدند، بلکه مجموعه‌ای از روایت‌ها را متناسب با شرایط سیاسی و مخاطبان مختلف به کار گرفتند. این روایت‌ها گاه بر پیوندهای تاریخی قابل دفاع اســـتوار بودند و گاه از طریق بازســـازی، جابه‌جایی یا تحریف روایت‌های تاریخی شکل می‌گرفتند. بر این اساس، تبارسازی قاجاری را باید فرایندی پویا و موقعیت‌مند دانســـت که در آن تاریخ، حافظهٔ سیاسی، سنت سلطنتی و نیازهای مشروعیت‌بخش حکومت با یکدیگر پیوند می‌یافتند. هدف نهایی این فرایند، ایجاد پشتوانه‌ای تاریخی و نمادین برای سلطنت قاجاریه و تثبیت حق فرمانروایی آن بود.

قاجارها و تلاش برای کسب مشروعیت از پیوند زدن تا انتساب به دیگر سلسله‌ها

دودمان‌های حاکم در جهان اسلام، اغلب از نسب‌نامه و تبارسازی به‌عنوان ابزاری برای کسب و تقویت مشـــروعیت بهره می‌گرفتند. برای نمونه، صفویان ادعای نسب علوی داشتند، حاکمان آسیای مرکزی برخورداری از نسب چنگیزی را امری حیاتی می‌دانستند و عثمانی‌ها تبار خود را به اوغوزخان می‌رساندند. بااین‌حال، آیا قاجارهای نخســـتین نیز ادعای نسب‌نامه‌ای قابل مقایسه با این سلسله‌ها داشتند؟ پاسخ منفی اســـت؛ زیرا آنان نســـب‌نامهٔ دقیقی برای خود تدوین نکردنـــد و دو مورخ هم‌عصر آقامحمدخان نیز تنها قاجارها را از نســـل ترکان معرفی کرده و اطلاعات بیشـــتری درباره نیاکان آنان ارائه نداده‌اند (Kondo 2019, 278). در جامعـــهٔ ایرانی، مشـــروعیت تباری و توارث مبتنی بـــر آن، از ارکان مهم مشـــروعیت‌بخش به حکومت بنیان‌گذاران سلسله‌ها و حتی مدعیان سلطنت به شمار می‌رفت. انتساب

به تبار شـــاهی، امری پذیرفته‌شده و برخوردار از اعتبار سیاسی بود. پیش از تأسیس سلسلهٔ قاجاریه نیز نادرشاه افشار درصدد بهره‌گیری از مشروعیت مبتنی بر تبار برای کسب مقبولیت برآمد و در تکاپوهای مشروعیت‌ساز او، توسل‌های متعدد و پراکنده به عناصر تباری دیده می‌شود.

برای نمونه، او نام نخستین نوه خود را به تقلید از تیمور گورکان، شاهرخ گذاشت (لکهارت ۱۳۳۱، ۱۱۴) و حکومت هرات را نیز با ضرب سکه‌ای به تقلید از سکهٔ سیصد سال پیشین تیمور گورکان، که به نام شـــاهرخ تیموری ضرب شده بود، به نوه‌اش شاهرخ افشاری واگذار کرد (شعبانی ۱۳۸۳، ۹۵). همچنین در منابع تاریخ‌نگاری دورهٔ افشاریه، استفاده از نمادها و عناصر تباری تیموری در فرایند مشروعیت‌بخشی به دولت نادری بازتاب گسترده‌ای دارد. نادرشاه خود را جانشین و تداوم‌دهندهٔ امپراتوری تیمور و تاتارها می‌دانست و چنان‌که استرآبادی می‌نویسد «این برگزیدهٔ خدا و بزرگ‌کردهٔ لطف ایزد توانا، که بعد از لطف الهی استظهارش به شمشیر خویش است [...] نیام صمصام حدیدش را دولت تیموری در آستین است و در تار خم کمندش سلسلهٔ چنگیز و تاتار حلقه‌نشین» (استرآبادی ۱۳۷۷، ۲۶).

همانند دولت نادری، تکاپوهای تبارســـازی در دولت قاجـــاری نیز ظهور و بروز یافت؛ با این تفاوت که قاجارها از چند دهه پیش از تأسیس رسمی حکومت خود، برخی پیوندهای تباری با سلسله‌های دیگر را برای خویش بازسازی، تحریف یا ایجاد کردند تا در مواجهه با مدعیان قدرت، پایه‌های اولیه مشروعیت سیاســـی خود را تقویت کنند. برخلاف نادرشـــاه، عمر کوتاه سلطنت آقامحمدخان و چالش‌های دوران تثبیت حکومت، به بنیان‌گذار سلسلهٔ قاجاریه فرصت کافی نداد تا به تبیین مسائل نسبی و تبارشناسی خاندان قاجار بپردازد. حتی ســـاروی[۱]، مورخ دربار او، نیز از پرداختن به نســـب قاجاریه خودداری کرد و بدین‌ترتیب، مشـــروعیت‌یابی مبتنی بر تبارســـازی به یکی از چالش‌های مهم حکومت قاجاریه از آغاز سلطنت فتحعلی‌شاه تبدیل شد.

اهمیت برخورداری از نســـب شریف برای فرمانروایان سبب شد که فتحعلی‌شاه از ابتدای سلطنت خود برای تبیین ریشه‌های نسبی نیاکانش، که سخت محل ابهام و پرسش بود، چاره‌اندیشی کند (زرگری‌نژاد ۱۴۰۲، ۱۰۴). این تلاش‌ها در نهایت می‌بایست به فرایندی مشروعیت‌بخش منتهی می‌شد که طی آن حکومت بتواند مقبولیت اجتماعی خود را گسترش دهد و جایگاه سیاسی خویش را تثبیت کند.

باوجود تلاش قاجارها و مورخان هم‌عصر آنان برای تبارســـازی، مورخی نکته‌ســـنج چون خورموجی با نگاهی انتقادی به شـــیوه تاریخ‌نگاری رسمی این دوره، بر این باور بود که مورخان در بسیاری از موارد، تحت تأثیر فشـــارهای سیاسی، مالی یا خواســـت صاحبان قدرت، روایت‌های تاریخی را مطابق منافع دربار تنظیم می‌کردند. چنان‌که به دســـتور صدراعظم وقت، نسب همسر شاه به تیمور گورکان و نسب

صدراعظم به اباصلت هروی، از خواص امام رضا (ع)، رسانده شد. خورموجی معتقد بود که اگر این صدراعظم همچنان در منصب قدرت باقی می‌ماند، احتمالاً نسب او نیز به امام رضا (ع) پیوند داده می‌شد. از دیدگاه او، چنین نسب‌سازی‌هایی بیش از آنکه بر شواهد تاریخی استوار باشند، حاصل تملق‌گویی در برابر دربار و صاحبان قدرت بودند (خورموجی ۱۳۸۰، ۱۴۰). در ادامه، به پیوندها و انتساب‌هایی پرداخته خواهد شد که در شکل‌گیری ارکان اولیه مشروعیت سیاسی قاجارها برای کسب مقبولیت نقش مهمی داشتند.

پیوند تبارِی مغولی-چنگیزی

انتساب یا پیوند دادن قاجارها به مغولان، با هدف بهره‌گیری از مشروعیت مغولی-چنگیزی، از جمله شیوه‌های مشروعیت‌سازی بود که این خاندان به آن توجه ویژه‌ای نشان داد. مبنای اصلی این نوع تبارسازی، به باور موجود درباره تقدس موروثی چنگیزخان، حق انحصاری فرمانروایی خاندان چنگیزی بر جهان به ارادهٔ خداوند و تصور شکست‌ناپذیری مغولان بازمی‌گشت. وصاف، مورخ عصر مغول، این اندیشه را چنین تشریح کرده است:

> «از زمان خروج چنگیزخان، هرکس با او و خاندان او دم از مخالفت زد، رو به نابودی نهاد و لشکر تتار دمار از دیار و یار و قوم و تبار او برآورد. پس اطاعت از این قوم و ترک دشمنی با آنان برای امن و امان و سلامت جان خود و اعوان واجب است» (وصاف ۱۳۷۲، ۱۰۹).

با اینکه وصاف می‌نویسد آقامحمدخان، سرسلسلهٔ قاجاریه، تاریخ‌های مربوط به چنگیزخان و تیمور گورکان را مطالعه می‌کرد و «به رسم و راه و آیین و قواعد و قوانین این دو سلطان جهانگیر جهاندار باتمییز قهار رفتار می‌نمود و فرموده بود صورت چنگیزخان را در مجلس پادشاهی، بالای سرش و صورت امیرتیمور گورکانی را در پیش رویش نصب نموده» (آصف ۱۳۸۲، ۴۷۴)، اما ساروی، منشی و مورخ دربار آقامحمدخان، و همچنین منابع دورهٔ آغازین قاجار، هیچ اشاره‌ای به این مسئله ندارند که آقامحمدخان خود یا خاندانش را به مغولان منتسب می‌دانستند. گزارش آصف را بیش از آنکه بتوان شاهدی بر ادعای تبار مغولی قاجارها دانست، باید بیانگر نوعی کیش شخصیت و الگوبرداری آقامحمدخان از چنگیزخان و تیمور در عرصه‌های نظامی و فرمانروایی تلقی کرد. پژوهش اخیر جلیل نوذری با عنوان «نویسنده رستم‌التواریخ کیست؟» نیز نشان می‌دهد که رضاقلی‌خان هدایت، مورخ عصر محمدشاه و ناصرالدین‌شاه، نویسندهٔ واقعی رستم‌التواریخ بوده است و مطالب مربوط به پیوند قاجارها با مغولان، ساخته و پرداختهٔ ذهن هدایت برای مشروع جلوه دادن حاکمیت قاجارها در آن دوره بوده است.

در دورهٔ فتحعلی‌شاه، اگرچه مترسلان و مورخانی چون علی‌آبادی صاحب‌دیوان، قائم‌مقام فراهانی و

وقایع‌نگار مروزی، که آثار خود را بر اساس تقریرات و دستورهای فتحعلی‌شاه نگاشته‌اند، هیچ اشاره‌ای به انتساب قاجارها به مغولان نکرده‌اند، اما دنبلی، مورخ هم‌عصر آنان، نوعی ارتباط تباری میان مغولان و قاجارها برقرار می‌کند «سلسلهٔ سلطنت خاقان کشورستان به قاآن‌بن‌چنگیزخان منتهی می‌شود و طایفهٔ آن جنـــاب را قاآنلو گویند؛ زیرا که یکی از اجداد آن جناب دختری از قاآن‌بن‌چنگیزخان در حباله ازدواج آورده، از این جهت موسوم و مشهور به قاآنلو شدند» (دنبلی ۱۳۸۳، ۲۰).

ایـــن ارتباط تباری، که در دورهٔ جنگ‌های ایران و روس مطرح شـــد، احتمـــالاً با هدف تقویت روحیهٔ عباس‌میرزا و سپاهیان قاجار در برابر روس‌ها و با تکیه بر همان تصور وصاف از قدرت و شکست‌ناپذیری مغولان مطرح شده بود. مورخان بعدی نیز با اقتباس از دنبلی، پیوند میان مغولان و قاجارها را در آثار خود بازتاب دادند و مورخان عصر ناصری بر دامنه و جزئیات آن افزودند. بیشتر مورخان پس از دنبلی، همین ارتباط با مغولان را در بیان ریشه‌های قاجارها تکرار کردند و به دیگر پیوندها و انتساب‌های احتمالی توجه چندانی نشان ندادند. همچنین برخی منابع متأخر، نسب قاجارها را به قاجارخان، فرزند سرتاق‌نویان، از خاندان جلایر و از صاحب‌منصبان دورهٔ ایلخانان مغول، رسانده‌اند و او را وارث جایگاه و قلمرو آن خاندان دانســـته‌اند. بر اساس این روایت، قاجارخان منشأ نام و شکل‌گیری ایل قاجار معرفی شده است؛ روایتی که با وجود تفاوت‌هایی در جزئیات، در آثار تاریخی متأخر نیز تکرار شده است (شیرازی‌خاوری ۱۳۸۰، ۱: ۱۹-۲۰؛ هدایت ۱۳۸۰، ۹: ۷۰۷۵-۷۰۷۶؛ فسایی ۱۳۸۲، ۱: ۶۳۴؛ اعتمادالسلطنه ۱۳۶۷، ۳: ۱۳۴۱-۱۳۴۲).

این انتســـاب‌ها نیازمند بررسی انتقادی و ســـنجش با شواهد موجود در منابع متقدم است. همچنین در پاسخ به این پرسش که چرا دولت‌مردان و مورخان قاجاری چنین پیوندهایی را مطرح کردند، باید شرایط سیاسی و اجتماعی ایران در دورهٔ فتحعلی‌شاه و جانشینان او را مورد توجه قرار داد. آنان می‌کوشیدند از طریق این انتساب‌ها، هم مشروعیت بیشتری برای حکومت خود فراهم کنند و هم تصور برخورداری از ویژگی‌هایی چون شکست‌ناپذیری و پیروزی‌طلبی را در میان مردم تقویت نمایند تا بتوانند بر مشکلاتی همچون بحران‌های داخلی، رقبای سیاسی، رویارویی با قدرت‌های غربی و جنگ‌های طولانی با روسیه غلبه کنند. افزون بر این، قاجارها و مورخان دربارشان با این انتساب‌ها درصدد بودند نشان دهند که در دورهٔ مغولان، قاجارها از جایگاه فرمانروایی برخوردار بوده و به نیابت از آنان در محدودهٔ مرزهای ایران حکومت می‌کردند. چنان‌که ســـپهر، سال به قدرت رســـیدن قاجارنویان و فرمانروایی آنان از کنار رود جیحون تا قزل‌آقاج مغان را با دوران حکومت غازان‌خان، ایلخان مغول، مقایسه کرده است تا قاجارنویان را همچون غازان‌خان، فرمانروایی مسلمان و برخوردار از پیشینهٔ مغولی نشان دهد (سپهر ۱۳۷۷، ۱: ۷-۸). قاجارها حتی از طریق نام‌گذاری فرزندان خود با اسامی مغولی، درصدد نزدیک‌تر کردن پیوند نمادین خویش

با مغولان بودند. نام‌هایی چون چنگیزمیرزا، هلاکومیرزا، اوگتای قاآن‌میرزا، منگوقاآن‌میرزا، اباقاآن‌میرزا، ارغون‌میرزا و ابوسعیدمیرزا در میان فرزندان محمدولی‌میرزا، حسین‌علی‌میرزا و حسن‌علی‌میرزا، پسران فتحعلی‌شـــاه، شاهدی بر این رویکرد است (شیرازی‌خاوری ۱۳۸۰، ۲: ۷۹۳ و ۱۰۸۴-۱۰۹۴؛ عضدالدوله ۱۳۷۶، ۲۲۰).

چنان‌که نام‌های فرزندان حسن‌علی‌میرزا شجاع‌السلطنه نیز غالباً از میان نام سلاطین مغول انتخاب شده بود و وصال شیرازی در اشاره به این موضوع چنین سروده است:

شد ایران دم از چار تُرک جنگجو ویران هلاکوخان و ارغون‌خان و اکتای‌خان و اباقاآن»

(عضدالدوله ۱۳۷۶: ۱۳۸).

بااین‌حال، انتســـاب قاجارها به مغولان، دیدگاهی نبود که از پشـــتوانهٔ تاریخی استواری برخوردار باشد؛ زیرا برخی مورخان، تحت تأثیر خواســـت و تمایل سران این سلسله، تبار آنان را به مغولان رساندند، در حالی که برای این ادعا به هیچ ســـند مکتوب و معتبر تاریخی استناد نکردند. یکی از دلایل رد انتساب قاجارها به نژاد مغول و حتی ترکان شـــرقی آن اســـت که آنان در اسناد خود، نسب خویش را به طایفهٔ سالور می‌رساندند؛ در حالی که سالورها به‌طور قطعی از ترکان ماوراءقفقاز بودند (نفیسی ۱۳۸۳، ۱: ۳۱ و ۳۶؛ نوایی ۱۳۶۹، ۲: ۱۴).

برخی پژوهشـــگران نیز بدون مراجعه دقیق به رساله‌های ملوک‌الکلام و شمایل‌خاقان متعلق به دورهٔ فتحعلی‌شاه، به اشتباه قاجارها را به مغولان منتسب کرده‌اند (نفیسی ۱۳۸۳، ۱: ۴۰-۴۱). حال آنکه در این رساله‌ها هیچ اشاره‌ای به تبار مغولی قاجارها وجود ندارد. افزون بر این، شاهزادگان قاجاریِ اهل فضل و دانش، که به دلیل آشنایی گسترده با تاریخ در آثار تاریخی و اشعار خود به نسب قاجارها پرداخته‌اند، آنان را به قاجارنویان منتسب کرده‌اند (افضل‌الملک ۱۳۶۱، ۸). یکی دیگر از نشانه‌های ضعف این انتساب، آن است که قاجارها و مورخان دربارشان به جای آنکه نسب خود را به قاجارنویان واقعی پیوند دهند، آن را به «قراجه‌نویان» رسانده‌اند؛ نامی که تحریف‌شدهٔ نام قراجه‌نوین، از امرای مغول در خراسان، بود. همین مســـئله که قاجارها گاه این نام را «قاجارنویان» و گاه «قراجارنویان» ضبط کرده‌اند، خود نشان‌دهندهٔ ناپایداری و ضعف این نسب‌شناسی است (نفیسی ۱۳۸۳، ۱: ۴۱).

برآیند شواهد موجود نشان می‌دهد که انتساب قاجارها به مغولان، بیش از آنکه بر سنتی مستند و متقدم از تبارشناســـی استوار باشد، محصول فرایندی متأخر از تاریخ‌سازی و مشروعیت‌سازی در دورهٔ قاجاریه بود. این روایت، به‌ویژه از دورهٔ فتحعلی‌شاه به بعد، با بهره‌گیری از تقدس سیاسی و سابقهٔ جهان‌گشایی مغولان، درصدد فراهم آوردن پیشینه‌ای شاهانه، فاتحانه و تاریخی برای قاجارها برآمد. بااین‌حال، فقدان

این ادعا در منابع متقدم، ظهور تدریجی آن در آثار مورخان و شاهزادگان قاجاری، و نیز اختلاف در ضبط نام و تبار قاجارنویان، اعتبار تاریخی آن را با تردید جدی مواجه می‌سازد. ازاین‌رو، پیوند مغولی-چنگیزی را نباید یک تبار تاریخی اثبات‌شده، بلکه باید روایتی مشروعیت‌بخش دانست که در شرایط خاص سیاسی و نظامی برای تقویت تصور حقانیت، پیروزی و شایستگی فرمانروایی قاجارها ساخته و بازتولید شد.

پیوند تباری جلایری-ایلکانی

برخی مورخان دورهٔ قاجار بعضی سلسله‌ها را که در گذشته تشکیل شده‌اند از تبار قاجارها ذکر می‌کنند. آنها جلایریان و آق‌قویونلوها را دو سلسله‌هایی می‌دانند که توسط قاجارها تشکیل شده‌اند و آقامحمدخان را مؤسس سومین سلسلهٔ قاجاریه ذکر می‌کنند. این مورخان قاجارنویان را نوادهٔ جلایرنویان می‌دانند و دربارهٔ سلسله نسب و پیوند قاجارها با جلایریان می‌نویسند:«ایل جلیل خسرو نبیل از اعزّه و اجلّه اتراک جلایر و جلایر از نیرون و سابانویان از جلایر است و سرتاق پسر سابا و قاجار پسر سرتاق‌نویان است» (اعتمادالسلطنه ۱۳۶۷: ۱۳۴۱/۳–۱۳۴۲و نک: هدایت۱۳۸۰: ۷۰۷۵/۹). برخی معتقدند که آقامحمدخان نیز همین سرتاق‌نویان را جد افسانه‌ای قاجارها می‌دانسته و این‌که قاجارها از قبیلهٔ مغول جلایر با خاستگاه آسیای مرکزی هستند (علی‌اف و دیگران ۲۰۲۲: ۱۰۲). درمورد چگونگی جدایی این دو ایل از یکدیگر نیز می‌نویسند:«ایل جلایر از جلایر جدا گردیده و ایل قاجار از قاجارخان به‌هم رسیده‌اند [...] در میان اتراک قاجار سه طایفه بوده‌اند: یکی از سلدوس و یکی از تنگقوت و دیگری از جلایر [...] طایفه[ای] که از جلایر بوده‌اند، صاحب مکنت و شوکت شده و در اکثری از ولایات ایران و توران اعتباری تمام یافته‌اند» (شیرازی‌خاوری۱۳۸۰، ۱۹/۱–۲۰). با مرگ قاجارنویان پسرعمویش شیخ‌حسن جلایرِ قاجار تنها به خاطر این‌که پدرش امیرحسین داماد مغول‌ها بود و لقب گورکان داشت، به ریاست این ایل رسید و قاجارها را همراه خود به شام و آسیای صغیر برد و بانی اولین سلسلهٔ تشکیل یافته بوسیله قاجارها با نام جلایریان شد(جهانسوز ۱۳۳۳: ۱۶–۱۹).

اما درواقع چون واژهٔ قاجار در ترکی جغتایی به معنای فراری و گریزان است و به نفع قاجارها نبود که نام‌شان به این‌گونه تحقیرآمیز باشد، به همین خاطر آنها در زمانی‌که خواستند نسب خود را به مغولان پیوند دهند، جلایر را که نام یکی از قبایل مغول بود، نام یکی از اجداد خود نموده و سال ۷۳۶ هق را که آغاز سلطنت جلایریان است را سال رفتن اجداد خود به شام وانمود کردند. دیگر عقیده این است که قاجارها نام سرتاق‌نویان پدر قاجارنویان را از جایی دیگر آورده و با قبیلهٔ خود مرتبط ساخته‌اند، چرا که در تواریخ مغول هم‌چون تاریخ جهانگشا و وصاف به ترتیب شخص سرتاق یا سرتاق بن باتو از نوادگان چنگیزخان یا از امرای مغول معاصر با گیخاتوخان بوده که قاجارها این نام را یافته و با تحریف تاریخ نسب خود را

به چنگیزخان رسانیده‌اند (نفیسی۱۳۸۳: ۳۹/۱). تقریر و اعتراف ظل‌السطان می‌تواند مُبین نظر فوق‌الذکر باشد:«به قدری اختلاف در بطون تواریخ از آنهاست [قاجارها] و اصل آنها را مختلف نوشته‌اند که من که زیاده از چندین جلد تاریخ ایرانی و رومی و هندی و ترکستانی و انگلیسی و فرانسه و روسی و غیره و غیره خوانده‌ام[...] حقیقتاً سند صحیحی به دست نیاورده‌ام که تحقیقاً متکی بشوم به این سند» (ظل‌السلطان ۱۳۶۸: ۲۴/۱). اعتمادالسلطنه نیز با تألیف کتاب«حقیقه الاخبار فی احوال آل‌قاجار» برای ظل‌السطان، نسبت دادن قاجارها به جلایریان توسط دیگر مورخان و مترسلین دوره قاجار را جز افسانه و معجولات ذکر می‌کند و می‌نویسد:«از ترجمه قول جهان‌نما واضح می‌شود که ایل جلیل قاجار از جنس ترکمانان بوده و نه از طایفه جلایر که از بردگان و غلامان مغول محســـوب‌اند» (اعتمادالســـلطنه ۱۳۰۹ق: ۱۷). نتیجه به‌دســـت‌آمده به طور قطع بر ریشهٔ محلی دودمان شـــاهی قاجار دلالت دارد و امکان رد کامل اطلاعات موجود در منابع تاریخی دربارهٔ ریشهٔ مغولی (جلایِر) آن را فراهم می‌کند (علی‌اف و همکاران ۲۰۲۲: ۵). بررســـی روایت تبارِ جلایری قاجارها نشان می‌دهد که این انتساب بیش از آن‌که متکی بر شواهد تاریخی متقدم باشـــد، در امتداد همان فرایند تاریخ‌ســـازی تباری قاجارها قراردارد. پیوند دادن قاجارنویان با جلایریان، افزون بر آن‌که برای قاجارها پیشینه‌ای کهن و اشرافی‌تر فراهم می‌کرد، امکان می‌داد تا آنان خود را وارث یکی از حکومت‌های مهم ایران پس از مغول معرفی کنند و بدین‌واســـطه سابقهٔ سلطنتی خود را به پیش از تأسیس دولت قاجار امتداد دهند. با این‌حال، اختلاف بین روایت‌های قاجاری درباره اصل و نســـب قاجارنویان، نبود شـــواهد متقدم و حتی بازگشت برخی مورخان متأخر، از جمله اعتمادالسلطنه، از این روایت، نشان می‌دهد که پیوند جلایری نیز از ثبات تاریخی برخوردار نبوده اســـت. اهمیت این روایت نه در اثبات تبار واقعی قاجارها، بلکه در نشان دادن تلاش آنان برای تبدیل تاریخ ایل قاجار به تداوم سلسله‌های پیشین و کسب نوعی مشروعیت تاریخی و دودمانی از طریق این انتساب بوده است.

پیوند تباری تیموری

یاد کردن از قاجارها به‌عنوان بازماندگان تیموریان، یکی دیگر از انتســـاب‌هایی است که برخی مورخان برای تبیین اصالت و پیشینهٔ این خاندان مطرح کرده‌اند. آصف با ذکر عناوینی چون «فتحعلی‌خان قاجار تیموری گورکانی»، «آقامحمدخان قاجار تیموری» و «فتحعلی‌شاه قاجار تیموری»، برای نخستین‌بار این پیوند و انتســـاب را مطرح کرد (آصـــف ۱۳۸۲، ۵۸، ۱۱۸، ۱۳۰، ۴۴، ۵۸، ۱۱۸، ۱۳۱، ۲۳۳، ۲۴۶، ۴۱۵، ۴۷۹). او برای اثبات این ادعا، نسب محمدحسن‌خان، پدر آقامحمدخان، را از جانب پدر به سلطان حسین صفوی و از سوی مادر به «قاجار تیموری گورکانی» رسانده است (آصف ۱۳۸۲، ۲۳۳، ۲۴۶، ۴۱۵). آصف

همچنین از آقامحمدخان، سرسلسلهٔ قاجاریه، به‌عنوان «چشم و چراغ دودمان تیمورخانی» و وارث اخلاق چنگیزی یاد می‌کند و نسب او و جانشینش فتحعلی‌شاه را از سوی جد پدری، موسوی صفوی، و از سوی جد مادری، قاجار تیموری گورکانی، معرفی می‌نماید (آصف ۱۳۸۲، ۴۶، ۵۵). پس از او، اعتضادالسلطنه و فرهادمیرزا نیز به این انتســـاب اشاره کرده‌اند، اما برخلاف آصف، قاجارها را به‌طور مشخص از نسل قراچارنویان، پدر چهارم امیرتیمور، دانســـته‌اند؛ شخصیتی که در عصر چنگیزخان منصب امیرالامرایی داشته است (اعتضادالسلطنه ۱۳۷۰، ۷؛ نفیسی ۱۳۸۳، ۱: ۴۱).

برخی پژوهشـــگران، ازدواج امیرتیمور با اولجای ترکان، دختر امیر قزغن، را که از سوی مادر به خاندان جلایر [قاجار] می‌رسید، سبب پیوند او با خاندان سلطنت و دستیابی به لقب «گورکان» دانسته‌اند (جهانسوز ۱۳۴۶، ۲۲). بر این اساس، کسب افتخار دامادی خاندان جلایر یا قاجار، یکی از عناصر مهم مشروعیت و مقبولیت سیاسی امیرتیمور تلقی شده است. در دورهٔ قاجار نیز تلاش برای ایجاد پیوند نمادین با تیموریان در شیوه‌های مختلف بازتاب یافت. پسران و نوادگان فتحعلی‌شاه با نام‌گذاری فرزندان خود به نام سلاطین و شاهزادگان تیموری، درصدد نزدیک‌تر کردن هرچه بیشتر خود به این خاندان برآمدند. در میان فرزندان شاهزادگانی چون محمدقلی‌میرزا، محمدولی‌میرزا، حســـین‌علی‌میرزا، محمدتقی‌میرزا و علی‌نقی‌میرزا، نام‌هایی همچون امیرتیمورمیرزا، تیمورمیرزا، تیمورشـــاه، شاهرخ‌میرزا، اســـکندرمیرزا، بدیع‌الزمان‌میرزا، جهانگیرمیرزا و بابرمیرزا دیده می‌شود (شیرازی‌خاوری ۱۳۸۰، ۲: ۱۰۷۸-۱۰۹۹).

انتخاب لقب «صاحب‌قران» توسط شاهان قاجار نیز در همین چارچوب قابل تحلیل است و نشان‌دهندهٔ توجه آنان به میراث نمادین تیمور گورکان بود. اگرچه برخی از لقب «خسرو صاحب‌قران» برای آقامحمدخان استفاده کرده‌اند (نوری ۱۳۸۶، ۲۹)، این عنوان بیش از همه با فتحعلی‌شاه پیوند یافت. از او با عناوینی چـــون «خاقان صاحب‌قران» (آصف ۱۳۸۲، ۴۶)، «حضـــرت صاحب‌قران، خدیو کامکار صاحب‌قران» (چلاوی ۱۴۰۰، ۱۳)، «صاحب‌قران اعظم» (محمودمیرزا قاجار ۱۳۴۶، ۲، ۶) و «صاحب‌قران معدلت‌گستر، همایون صاحب‌قران، خســـرو صاحب‌قران، پادشـــاه صاحب‌قران» (نـــوری ۱۳۸۶، ۸، ۱۰، ۲۹، ۲۸۰) یاد شده و حتی این لقب بر سکه‌های او نیز نقش بسته است.

شیرازی‌خاوری نیز در بخش‌های مختلف تاریخ ذوالقرنین از عنوان صاحب‌قران برای فتحعلی‌شاه استفاده کرده و حتی جلد دوم کتاب خود را رســـالهٔ صاحب‌قران نامیده است (شـــیرازی‌خاوری ۱۳۸۰، ۱: ۹) که می‌تواند تأکیدی بر این گرایش باشد. فتحعلی‌شاه حتی نام یکی از پسران خود را «صاحب‌قران‌میرزا» نهاد (شیرازی‌خاوری ۱۳۸۰، ۲: ۱۰۰۳؛ غفاری‌کاشانی ۱۴۱۴ق، ۴۶۵). مورخان عصر ناصری نیز از این عنوان، با همان ترکیب‌های رایج دورهٔ فتحعلی‌شاه، برای ناصرالدین‌شاه استفاده کردند (اعتمادالسلطنه ۱۳۶۷، ۲:

۱۲۰؛ فرهادمیرزا قاجار ۱۳۶۶، ۳۴۲؛ فسایی ۱۳۸۲، ۱: ۳۹). برخی علت رواج این لقب برای فتحعلی‌شاه و سپس ناصرالدین‌شاه را چنین بیان کرده‌اند «زیادتـر از سی سال سلطنت کردند و خسرو صاحب‌قران را بر سایر القاب خود افزودند و سکه‌های السلطان صاحب‌قران زدند» (مستوفی ۱۳۸۴، ۱: ۳۹۸).

ناصرالدین‌شاه نیز پس از ساخت کاخ نیاوران در سال سی‌ام سلطنت خود، افزون بر اتخاذ لقب صاحب‌قران، دستور داد کاخ ییلاقی نیاوران را «کاخ صاحبقرانیه» بنامند (افضل‌الملک ۱۳۶۱، ۲۸؛ نک. اعتمادالسلطنه ۱۳۶۷، ۳: ۱۷۳۴؛ فووریه ۱۳۸۵، ۱۶۲).

انتســـاب قاجارها به تیموریان را باید در چارچوب تلاش بـــرای ایجاد پیوند میان دودمان قاجار و یکی از شناخته‌شـــده‌ترین سلســـله‌های فاتح و صاحب‌نام تاریخ ایران تحلیل کرد. کاربرد عنوان «تیموری گورکانی»، نســـبت دادن قاجارها به قراچارنویان، استفاده از نام‌های شاهزادگان تیموری و به‌ویژه رواج لقب «صاحب‌قران» برای شاهان قاجار، مجموعه‌ای از نشانه‌های نمادین بود که می‌توانست تداوم سنت فرمانروایی تیموری را در سلطنت قاجار تداعی کند. بااین‌حال، برخلاف انتساب به آق‌قویونلوها که برای آن شواهد تاریخی نسبتاً متقدم‌تری وجود دارد، روایت تیموری عمدتاً در آثار متأخر قاجاری و در فضای تاریخ‌نگاری درباری گسترش یافت. ازاین‌رو، کارکرد اصلی این انتساب را باید در سطح نمادین و سیاسی جست‌وجو کرد؛ بدین معنا که قاجارها با قرار دادن خود در امتداد سنت چنگیزی-تیموری، می‌کوشیدند تصویری از تداوم قدرت، جهان‌گشایی و حق فرمانروایی برای سلطنت خویش ایجاد کنند، بی‌آنکه این امر الزاماً به معنای صحت تاریخی این تبارشناسی باشد.

پیوند تباری ترکمانی

پیوند ترکمانی-آق‌قویونلویی، یکی دیگر از شـــیوه‌هایی بود که قاجارها برای کسب مشروعیت در پیش گرفتند؛ با این تفاوت که صحت تاریخی این تبارسازی، بیش از بسیاری از انتساب‌های دیگر، به واقعیت نزدیک بود. دلیل این امر، وجود اشتراکات تاریخی متعدد میان دو سلسله است؛ از جمله اینکه خاستگاه قاجارها، همانند آق‌قویونلوها، به ترکمانان آناتولی بازمی‌گشـــت و یکی از ایلات تشکیل‌دهندهٔ اویماق قاجـــار نیز ایل آقچه‌قویونلو بود که برخی مورخان عصر ناصـــری از آن یاد کرده‌اند (هدایت ۱۳۸۰، ۹: ۷۰۷۶؛ اعتمادالســـلطنه ۱۳۶۷، ۳: ۱۳۶۳). نام قاجارها نخستین‌بار در سال ۸۹۷ق، در دورهٔ آق‌قویونلوها، در زمانی مطرح می‌شود که لشکر قاجار به دانا خلیل‌بن‌ابراهیم آق‌قویونلو پیوست تا رستم‌بیگ‌بن‌مقصود را از اسارت خان‌های رقیب در زندان النجق آزاد کند. لمبتون به اشتباه معتقد است که در اینجا «قاجار» می‌تواند صرفاً نام یک شخص باشد (لمبتون ۱۳۷۵، ۲۱-۲۲)، در حالی که قاجار در این گزارش نام یک ایل است. در منابع دورهٔ صفویه نیز ابراهیم‌بیگ‌بن‌داناخلیل قاجار، معروف به ایبه سلطان بایندر، به‌عنوان

یکی از امرای بانفوذ آق‌قویونلوها، ناجی و بر تخت‌نشانندهٔ رستم‌بیگ معرفی شده است (قزوینی ۱۳۱۵، ۲۲۴-۲۲۵؛ بدلیسی ۱۳۷۸، ۲: ۱۲؛ خاتون‌آبادی ۱۳۵۲، ۴۳۳-۴۳۴). این گزارش‌ها نشان می‌دهد که قاجار در این دوره نه نام یک شخص، بلکه نام ایلی قدرتمند و بانفوذ بود که در میان ترکمانان بایندر جایگاهی سیاسی داشت.

ادبا و مترسلان صدر دورهٔ قاجار، بر اساس تقریرات فتحعلی‌شاه، قاجارها را گاه از اغوزها (فراهانی ۱۳۸۹، ۴۳۸) و گاه از «اروق میمون آق‌قویونلوی ترکمانیه» معرفی کرده‌اند (علی‌آبادی ۱۴۰۱، ۵؛ نک. ظل‌السلطان ۱۳۶۸، ۱: ۳۴). اگرچه انتساب قاجارها به اغوزها با فهرست‌های شناخته‌شدهٔ قبایل اغوز، مانند آثار محمود کاشغری و رشیدالدین، سازگاری ندارد (همبلی ۱۳۸۷، ۱۳۹)، پیوند آنان با آق‌قویونلوها از پشتوانهٔ تاریخی بیشتری برخوردار است. وقایع‌نگار مروزی نیز قاجارها را مرتبط با آق‌قویونلوها دانسته و می‌نویسد «در زمان سلطنت مرادخان پادشاه ممالک روم، حسن‌خان ترکمان آق‌قویونلو که طایفهٔ قاجاریه عبارت از ایشانند، لب به ادعای سروری برگشاد» (مروزی بی‌تا، ۲۰).

شیرازی‌خاوری نیز، با وجود اشتباه در تطبیق اوزون‌حسن و پسرش سلطان یعقوب با شیخ‌حسن و سلطان اویس جلایری، ترکمانان آق‌قویونلو را «در نسب عالیه با سلسلهٔ جلیلهٔ قاجاریه شریک و هم‌زانو» می‌داند (شیرازی‌خاوری ۱۳۸۰، ۱: ۲۰). در دورهٔ قاجار، به‌ویژه در عصر ناصری، تأکید بر تبار آق‌قویونلویی قاجارها افزایش یافت. اعتمادالسلطنه ضمن همراهی با مورخان صدر قاجار، قاجارها را در نسب با آق‌قویونلوها شریک دانسته (اعتمادالسلطنه ۱۳۶۷، ۳: ۱۳۶۳) و ایل قاجار را از «اروق» یا خاندان آق‌قویونلوها معرفی می‌کند (اعتمادالسلطنه ۱۳۶۷، ۳: ۱۳۲۲). اعتضادالسلطنه نیز سلسلهٔ آق‌قویونلوها را برخاسته از ایل بزرگ قاجار می‌داند (اعتضادالسلطنه ۱۳۷۰، ۸) و سپهر و هدایت نیز اوزون‌حسن را پادشاهی معرفی می‌کنند که نسب او به قاجارها می‌رسد (سپهر ۱۳۷۷، ۱: ۸؛ هدایت ۱۳۸۰، ۹: ۷۰۷۶).

ظل‌السلطان، برخلاف بسیاری از مورخان دیگر، روایت دقیق‌تری ارائه کرده و آق‌قویونلوها را یکی از طوایف دوازده‌گانهٔ ایل قاجار دانسته است «یک تیره آق‌قویونلوست که ما [قاجارها] باشیم که امروز در ایران سلطنت می‌کنیم و یازده تیره دیگر هست که دولو و عزالدین‌لو و غیره باشند» (ظل‌السلطان ۱۳۶۸، ۱: ۳۵، ۴۵-۴۶). او دربارهٔ نسب خود نیز می‌نویسد «تمام شد باب نژادنامهٔ خودم که از طایفهٔ قاجار آق‌قویونلو هستم» (ظل‌السلطان ۱۳۶۸، ۱: ۴۹).

انتساب به ترکمانان آق‌قویونلو، نخستین تلاش جدی قاجارها برای پیوند دادن خود با یک دودمان تاریخی و کسب مشروعیت سنتی بود که نسبت به دیگر روایت‌های تباری، پشتوانهٔ تاریخی بیشتری داشت. فتحعلی‌شاه از نخستین کسانی بود که بر این پیوند تأکید کرد و پس از او، مورخان عصر ناصری

نیز با برجسته‌تر کردن این ارتباط، سابقهٔ تاریخی قاجارها را به دورهٔ آق‌قویونلوها امتداد دادند و حتی آق‌قویونلوها را یکی از دولت‌هایی دانستند که پیش از قاجاریه توسط این خاندان تشکیل شده بود. بااین‌حال، انتساب قاجارها به آق‌قویونلوها نیز صرفاً بازتاب یک تبار تاریخی نبود، بلکه در فرایند بازسازی حافظهٔ سیاسی و مشروعیت‌بخشی سلطنت قاجار نقش مهمی ایفا کرد. این روایت به قاجارها امکان می‌داد خود را، همانند صفویان، در پیوند با یکی از حکومت‌های مهم ترکمانی ایران قرار دهند و برای سلطنت خود پیشینه‌ای تاریخی و دودمانی فراهم آورند.

با وجود این، تفاوت مهم این روایت با پیوندهای مغولی، جلایری و تیموری در آن است که برای حضور قاجارها در ساختار سیاسی و نظامی آق‌قویونلوها، شواهد تاریخی متقدم و نسبتاً قابل اتکایی وجود دارد. بنابراین، مسئله در اینجا نه ساختن گذشته‌ای کاملاً خیالی، بلکه بازتفسیر و گسترش یک پیشینهٔ تاریخی موجود برای تولید سرمایه نمادین و سیاسی بود. قاجارها با تبدیل یک سابقهٔ ایلی و نظامی به ادعای پیوند دودمانی با آق‌قویونلوها، کوشیدند خود را وارث یکی از دولت‌های مهم ترکمانی تاریخ ایران معرفی کنند و بدین‌وسیله مشروعیت سنتی سلطنت خویش را تقویت نمایند.

پیوند تباری صفوی

تمسک به خاندان صفوی از سه شیوهٔ کسب مشروعیت، یعنی قرار گرفتن در جایگاه حمایت از شاهزادگان صفوی، ایجاد پیوند سببی با شاهزاده‌خانم‌های صفوی و در نهایت ادعای بازماندگی از این خاندان، یکی از نخستین و قدیمی‌ترین راهبردهایی بود که قاجارها برای تحکیم قدرت و کسب مشروعیت به کار گرفتند. این رویکرد از دهه‌ها پیش از تأسیس رسمی سلسلهٔ قاجاریه، در دوران شاه‌تهماسب دوم آغاز شد و سپس در جریان رقابت با مدعیان قدرت در جنگ‌های جانشینی پس از قتل نادرشاه، به ابزاری مهم برای تثبیت موقعیت سیاسی آنان تبدیل گردید.

فقدان تبار شاهانه از یک سو و اعتبار و محبوبیت صفویان از سوی دیگر، قاجارها و دیگر مدعیان قدرت را واداشت تا برای کسب مقبولیت سیاسی، به شیوه‌های گوناگون خود را با خاندان صفوی پیوند دهند. فتحعلی‌خان قاجار نخستین شخصیت برجستهٔ این خاندان بود که برای دستیابی به قدرت، از مشروعیت صفوی در قالب حمایت از شاهزادگان این خاندان بهره گرفت. او با پیوستن به شاه‌تهماسب دوم و بهره‌گیری از موقعیت سیاسی خود، به‌تدریج در دستگاه او نفوذ کرد و به فرمانروای واقعی ایران تبدیل شد (مینورسکی ۱۳۸۷، ۳۰۵). فتحعلی‌خان سرانجام به مقام نایب‌السلطنه‌گی شاه‌تهماسب دوم رسید، اما قربانی سعایت و تحریک نادرقلی‌بیگ افشار شد؛ شخصی که خود نیز در پی کسب نوعی مشروعیت سیاسی بود و فتحعلی‌خان را مانعی در مسیر اهداف خویش می‌دانست (اعتمادالسلطنه

۱۳۶۷، ۲: ۱۰۲۳؛ غفاری‌کاشـــانی ۱۳۶۹، ۱۰۰؛ مستوفی ۱۳۸۴، ۱: ۳؛ مینورسکی ۱۳۸۷، ۷۹-۸۰). پس از او، محمدحســـن‌خان قاجار نیز راه و شـــیوهٔ پدر را ادامه داد. وی پس از کودتای علیه شاهرخ افشار، از ســـیدمحمدمیرزا، متولی آستان قدس، درخواست کرد که امر ســـلطنت ایران را بپذیرد (هاشم‌میرزا ۱۳۷۹، ۱۰۳-۱۰۴). سیدمحمدمیرزا که با عنوان شاه‌سلیمان ثانی شناخته می‌شد، در مقابل، مناصبی چون ایشیک‌آقاسی‌باشی‌گری دربار، بیگلربیگی‌گری و سرداری کل استرآباد را به محمدحسن‌خان واگذار کرد (گلستانه ۲۵۳۶، ۴۷؛ مرعشی صفوی ۱۳۶۲، ۱۴۹؛ نامی اصفهانی ۱۳۶۳، ۲۵).

پس از خلع شاه‌ســـلیمان از سلطنت، محمدحســـن‌خان این بار به حمایت از شاه‌اسماعیل سوم صفوی پرداخت که پس از فرار از نزد کریم‌خان زند به او پناه آورده بود. خان قاجار حتی به نام این شـــاهزادهٔ صفوی ســـکه ضرب کرد تا در رقابت با کریم‌خان زند و دیگر مدعیان سلطنت، از مشروعیت حاصل از حمایت یک شـــاهزادهٔ صفوی بهره‌مند شود. با کشته شدن محمدحسن‌خان در جریان رقابت قدرت با کریم‌خان زند، رهبری قاجارها به پســـرش آقامحمدخان رسید. آقامحمدخان نیز برای مقابله با شاهرخ افشار، حاکم خراسان، که از سوی پدر و مادر به خاندان‌های صفوی و افشار منسوب می‌شد، و همچنین برای تحکیم پایه‌های حکومت نوپای خود، از احترام به خاندان صفوی به‌عنوان یکی از منابع مشروعیت سیاسی بهره گرفت (تبریز ۲۰۲۲، ۱۰۹). ازاین‌رو، ابتدا اندیشهٔ وکالت سلطنت ابوالفتح محمدمیرزا، مشهور به محمدشاه دوم صفوی و از نوادگان شاه‌تهماسب دوم، را در سر داشت و نامه‌ای با این مضمون برای او فرستاد «این فدوی پیر با سکه و خطبه به نام آن حضرت در شهرها و مساجد و منابر بلندآوازه گردانیده است، الحال مناسب بندگان حضور این است که بی‌تأمل عازم دارالسلطنه طهران شوند تا جانفشانی را بر همگنان معلوم نمایم» (قزوینی ۱۳۶۷، ۹۶، ۹۸). هرچند آقامحمدخان با این اقدام تا حدودی در مسیر کسب مشروعیت و مقبولیت سیاســـی گام برداشت، اما شاهزادهٔ صفوی حاضر نشد در عرصهٔ سیاست مداخله کند و دعوت او را نپذیرفت (قزوینی ۱۳۶۷، ۹۹-۱۰۷).

پیوند سببی با خاندان صفوی

ازدواج با شـــاهزاده‌خانم‌های صفوی، دومین شـــیوهٔ قاجارها برای بهره‌گیری از اعتبار این خاندان بود. رضاقلی‌خان، پسر محمدحسن‌خان و رقیب آقامحمدخان، از جمله کسانی بود که از این راهبرد استفاده کرد. او که به تعبیر منابع «پای بر دست سلطنت نهاد و خزاین و لشکر را در حیطهٔ تملک و حیّز اطاعت آورده» بود (چلاوی ۱۴۰۰، ۲۳۲)، برای افزایش اعتبار سیاسی خود با دختر شاه‌اسماعیل سوم ازدواج کرد تا از این طریق خود را شایسته‌تر از آقامحمدخان و دیگر مدعیان برای دستیابی به سلطنت نشان دهد. رضاقلی‌خان حتی برای مدتی برادر خود آقامحمدخان را شکست داد و او را به انزوا کشاند، اما سرانجام

آقامحمدخان با یاری برادرانش، مرتضی‌قلی‌خان و جعفرقلی‌خان، او را مغلوب کرد (غفاری‌کاشانی ۱۳۶۹، ۵۰۱-۵۰۲؛ آصف ۱۳۸۲، ۴۶۰).

ادعای انتساب به خاندان صفوی

سومین شیوهٔ قاجارها برای بهره‌گیری از اعتبار صفویان، ادعای خویشاوندی و سپس انتساب خود به بازماندگان این خاندان بود. در این روایت، ابتدا چنین مطرح شد که چون مادر شاه‌اسماعیل اول از خاندان آق‌قویونلو بوده و آق‌قویونلوها نیز به قاجارها مرتبط بوده‌اند، میان صفویان و قاجارها پیوند خویشاوندی وجود داشته است (تبریز ۲۰۲۲، ۱۰۹). همچنین برخی منابع، پدر محمدحسن‌خان را صفوی و مادر او را قاجاری معرفی کرده‌اند. در توضیح این ادعا آمده است که شاه‌سلطان حسین صفوی قصد داشت به پاس خدمات فتحعلی‌خان، یکی از دختران خود را به عقد او درآورد، اما به سبب مخالفت درباریان، یکی از همسران خود را که باردار محمدحسن‌خان بود، به عقد فتحعلی‌خان درآورد و بدین‌ترتیب قاجارها را از بازماندگان صفویان معرفی کردند (آصف ۱۳۸۲، ۵۲، ۲۴۸؛ غفاری‌کاشانی ۱۴۱۴ق، ۴۶۵-۴۶۶؛ لمبتون ۱۳۷۵، ۲۵-۲۶).

بر همین اساس، در رستم‌التواریخ بارها عنوان «صفوی قاجار» برای خوانین و شاهان قاجار، از جمله محمدحسن‌خان، آقامحمدخان و فتحعلی‌شاه، به کار رفته است؛ امری که نشان‌دهندهٔ تلاش برای ایجاد پیوند نسبی میان این خاندان و صفویان است (آصف ۱۳۸۲، ۵۲، ۵۸، ۲۳۳، ۲۴۸، ۲۵۰، ۲۶۸، ۲۷۴، ۲۷۶، ۲۸۵، ۲۹۹، ۴۳۹، ۴۶۴، ۴۶۶، ۴۶۷). بااین‌حال، برخی مورخان این روایت را بیشتر شبیه افسانه و داستان دانسته‌اند تا گزارشی تاریخی. غفاری‌کاشانی معتقد است نسبت قاجارها با صفویان به افسانه نزدیک‌تر است و شهرت آقامحمدخان بیش از آنکه به سلطان حسین صفوی وابسته باشد، به انتساب او به خاندان قاجار مربوط است. وی حتی احتمال می‌دهد که این روایت را خود آقامحمدخان برای دستیابی آسان‌تر به سلطنت رواج داده باشد (غفاری‌کاشانی ۱۴۱۴ق، ۴۶۶).

پیوند تباری اشکانی

در دورهٔ قاجار، توجه گسترده‌ای از سوی شاهان قاجار و نخبگان سیاسی به ایران باستان، به‌عنوان یکی از منابع کسب مشروعیت تاریخی، صورت گرفت. چنان‌که سلیمان‌خان قاجار در هنگام تاج‌گذاری فتحعلی‌شاه به او توصیه کرد که به جای عمامهٔ صفوی، تاج کیانی بر سر گذارد. خود فتحعلی‌شاه نیز برای شماری از فرزندانش نام شاهان باستانی و اساطیری شاهنامه را برگزید و از خود و خاندانش نقش‌برجسته‌هایی به سبک و در کنار نقش‌برجسته‌های ساسانی برجای گذاشت (احمدزاده و نیازی ۱۳۹۸، ۱۷؛ کندو ۲۰۱۹، ۲۸۳). بااین‌حال، تبارسازی باستانی از جمله حوزه‌هایی بود که در دوره جانشینان فتحعلی‌شاه، با بهره‌گیری از جعل و بازسازی تاریخی، مورد توجه قرار گرفت. در زمان ناصرالدین‌شاه،

اعتمادالسلطنه که در تاریخ منتظم ناصری نتوانسته بود نسب‌نامهٔ رسمی و منسجمی برای قاجارها فراهم آورد، در کتاب دُررالتیجان فی تاریخ بنی‌اشکان توجه خود را به ایران باستان معطوف کرد و مدعی شد که نیاکان قاجارها به سلسلهٔ باستانی اشکانیان با ریشهٔ ترکی بازمی‌گردند (کندو ۲۰۱۹، ۲۸۳). این انتساب در حالی مطرح شد که هیچ‌یک از شاهان و مورخان پیش از ناصرالدین‌شاه از پیوند قاجارها با اشکانیان به‌عنوان ابزاری برای مشروعیت‌سازی استفاده نکرده بودند.

اعتمادالسلطنه در پیش‌گفتار کتاب مذکور دربارهٔ این انتساب می‌نویسد «تاریخ سلالهٔ اشکانیان که چهارصد و هشتاد سال قبل از طبقهٔ ساسانیان در ایران سلطنت کرده بودند، کلیتاً معدوم و غیرمعلوم بود و[...] ضمناً می‌نماید که این طبقه از اجداد سلسلهٔ علیهٔ قاجاریه هستند» (اعتمادالسلطنه ۱۳۰۸ق، ۱). وی برای اثبات دیدگاه خود دربارهٔ نسل و نژاد اشکانیان، آنان را از نژاد تورانی باختری یا ترک معرفی کرد (اعتمادالسلطنه ۱۳۷۱، ۱: ۱۱۱-۱۱۲)، در حالی که اشکانیان از قوم پارت و از اقوام ایرانی بودند و ایدئولوژی سیاسی آنان نیز بر مفهوم ایرانیت استوار بود (شیپمان ۱۳۸۴، ۸۲؛ ولسکی ۱۳۸۳، ۷۰).

البته از شیوهٔ بیان، فحوای سخن و دیباچهٔ اعتمادالسلطنه بر چاپ سنگی دُررالتیجان چنین برمی‌آید که خود وی نیز این ادعا را چندان جدی تلقی نمی‌کرد و احتمالاً آن را بیشتر در راستای خوشامدگویی به دربار یا تملق سیاسی مطرح کرده بود (اعتمادالسلطنه ۱۳۷۱، دیباچه، ۲۵).

اعتمادالسلطنه افزون بر دُررالتیجان، در رسالهٔ شجرهٔ اتراک که مورد توجه ناصرالدین‌شاه قرار گرفت، بار دیگر به نسب اشکانی قاجارها اشاره کرد و تلاش نمود این ادعا را موجه جلوه دهد. بااین‌حال، اصل این اندیشه نخستین‌بار از سوی عارف افندی، مترجم عثمانی زبان ترکی، به اعتمادالسلطنه پیشنهاد شد و اعتمادالسلطنه نیز او را مأمور پیگیری این موضوع کرد. جالب آنکه خود اعتمادالسلطنه به‌روشنی آگاه بود که این تبارسازی از پشتوانهٔ تاریخی کافی برخوردار نیست (اعتمادالسلطنه ۱۳۷۴، ۳: ۱۰).

کندو، که از نظر تاریخی انتساب اشکانیان به ترکان را نادرست می‌داند، معتقد است این دیدگاه احتمالاً نخستین‌بار در رسال‌های عربی و ناشناس که در سال ۱۸۸۵م/۱۳۰۲ق به فارسی ترجمه شده بود، مطرح گردید. به نظر او، انگیزهٔ اعتمادالسلطنه از طرح چنین نسبی‌سازی‌ای قابل فهم است؛ زیرا وی در پی یافتن روایتی قانع‌کننده از ریشه‌های قاجارها بود تا بدین‌وسیله مشروعیت آنان را در میان دودمان‌های جهان پارسی‌زبان برجسته سازد. این رویکرد بعدها به‌وسیله پهلوی‌ها نیز دنبال شد (کندو ۲۰۱۹، ۲۸۳). این تبارسازی حتی با انتقاد برخی مورخان معاصر اعتمادالسلطنه، از جمله افضل‌الملک، روبه‌رو شد. او در این باره نوشت که شاهزادگان قاجار، با وجود برخورداری از دانش تاریخی، هیچ‌گاه برخلاف اعتمادالسلطنه مدعی نسب اشکانی برای خاندان خود نشده‌اند و در آثار تاریخی و اشعارشان نسب سلسلهٔ خود را تنها به

«قاجارنویان» رسانده‌اند که به نظر او صحیح‌تر از دیدگاه اعتمادالسلطنه است (افضل‌الملک ۱۳۶۱، ۸). عین‌السلطنه نیز، ضمن آنکه دُررالتیجان اعتمادالسلطنه را ترجمه‌ای ناقص از کتاب‌های فرنگی می‌دانست، با لحنی انتقادی این تبارسازی را مورد پرسش قرار داد: «باز ما جدی برایمان پیدا شد، جد شما کیست؟!» (عین‌السلطنه ۱۳۷۴، ۹: ۶۷۳۷). بررسی پیوند تباری قاجارها با اشکانیان نشان می‌دهد که شاهان و شاهزادگان قاجار، بدون آنکه به‌صورت مستقیم و گسترده مدعی انتساب خود به سلسله‌های باستانی ایران شوند، با بهره‌گیری از نمادهای ایران باستان، مانند تاج کیانی، انتخاب نام‌های شاهنامه‌ای برای فرزندان و ایجاد پیوندهای نمادین با سنت شاهنشاهی پیشین، خود را وارث میراث تاریخی ایران معرفی می‌کردند. اما برخی مورخان درباری، با تلاش برای ایجاد هویتی تاریخی و نسبی برای قاجارها، به تبارسازی باستانی متوسل شدند؛ روایتی که نه‌تنها پشتوانهٔ علمی و تاریخی کافی نداشت، بلکه حتی از سوی برخی مورخان نزدیک به دربار نیز مورد تردید و انکار قرار گرفت. ازاین‌رو، تجربه انتساب قاجارها به اشکانیان نشان می‌دهد که تبارسازی زمانی می‌توانست در خدمت مشروعیت سیاسی قرار گیرد که با حافظهٔ تاریخی و شواهد قابل‌قبول پیوند داشته باشد؛ در غیر این صورت، به‌جای تقویت مشروعیت، زمینه‌ساز تردید و نقد تاریخی می‌شد.

نتیجه‌گیری

تبارسازی و انتساب به سلسله‌های مختلف، پیشینه‌ای طولانی در تاریخ ایران دارد و بسیاری از خاندان‌های حکومتگر برای کسب مقبولیت و مشروعیت سیاسی بدان متوسل شده‌اند. بحران مشروعیت پس از سقوط سلسلهٔ صفویه و ناکامی حکومت‌های افشاریه و زندیه در دستیابی به مقبولیت عمومی و کسب مشروعیت سیاسی پایدار در میان طبقات فرادست جامعه، سران ایل قاجار را از سال‌ها پیش از تأسیس رسمی این سلسله و سپس شاهان قاجار را واداشت تا برای حل این مسئله چاره‌اندیشی کنند. بررسی روایت‌های تباری قاجارها نشان می‌دهد که تبارسازی برای این خاندان صرفاً بازنمایی گذشته یا ادعایی در حوزهٔ نسب‌شناسی نبود، بلکه سازوکاری مهم در فرایند مشروعیت‌بخشی به سلطنت آنان محسوب می‌شد. قاجارها در شرایطی به قدرت رسیدند که از یک‌سو فاقد تبار سلطنتی تثبیت‌شده بودند و از سوی دیگر، پس از سقوط صفویه، مسئلهٔ حق فرمانروایی و مبنای مشروعیت سیاسی به موضوعی مناقشه‌برانگیز تبدیل شده بود. در چنین شرایطی، پیوند دادن خاندان قاجار با دودمان‌ها و فرمانروایان صاحب‌نام گذشته، امکان قرار دادن سلطنت جدید آنان را در امتداد سنت تاریخی فرمانروایی ایران فراهم می‌کرد. در چارچوب نظری ماکس وبر، این فرایند را باید در قلمرو مشروعیت سنتی تحلیل کرد؛ زیرا قاجارها با تکیه بر تبار، سنت، قدمت و پیوند با خاندان‌های صاحب‌اقتدار، درصدد بودند حق

فرمانروایی خود را بر اساس اعتبار و حرمت گذشته توجیه کنند. بااین‌حال، سازوکار این مشروعیت‌سازی تنها به یک سنت یا دودمان خاص محدود نماند، بلکه از طریق بازسازی، گزینش و ترکیب روایت‌های تاریخی گوناگون عمل کرد. قاجارها برای اثبات حق سلطنت خود ناگزیر نبودند تنها یک منشأ تباری مشخص را به اثبات برسانند؛ بلکه می‌توانستند متناسب با شرایط سیاسی و نیازهای مشروعیت‌بخش، به روایت‌های متفاوت و گاه حتی ناسازگار از گذشته خاندان خود متوسل شوند. ازاین‌رو، مهم‌ترین یافته این پژوهش آن است که قاجارها برای مشروعیت‌بخشی به سلطنت خود به یک دودمان خاص متکی نبودند، بلکه هم‌زمان چندین روایت تباری را دربارهٔ خاستگاه و پیشینهٔ خاندان خود تولید، بازسازی و به کار گرفتند. انتساب به مغولان، جلایریان، تیموریان، آق‌قویونلوها، صفویان و حتی اشکانیان را نمی‌توان صرفاً روایت‌هایی رقیب برای تعیین نسب واقعی قاجارها دانست؛ زیرا این روایت‌ها در کنار یکدیگر مجموعه‌ای از منابع نمادین مشروعیت را در اختیار آنان قرار می‌دادند. حتی زمانی که برخی از این انتساب‌ها از نظر تاریخی سست یا فاقد پشتوانهٔ منابع متقدم بودند، همچنان در مقام روایت‌هایی سیاسی و نمادین، کارکرد مشروعیت‌بخش خود را حفظ می‌کردند. بررسی این روایت‌ها همچنین نشان می‌دهد که میان آنها نوعی تقسیم کار سیاسی و نمادین وجود داشت. پیوند با صفویان امکان بهره‌گیری از اعتبار و محبوبیت یک دودمان شیعی و سلطنتی را فراهم می‌کرد؛ انتساب به مغولان و تیموریان بر میراث جهان‌گشایی، اقتدار نظامی و شکوه سلطنتی تأکید داشت؛ پیوند با جلایریان پیشینه‌ای تاریخی برای حضور قاجارها در ساختارهای قدرت ایران و جهان اسلام فراهم می‌آورد؛ و انتساب به آق‌قویونلوها، که نسبت به دیگر روایت‌ها از پشتوانهٔ تاریخی بیشتری برخوردار بود، سابقه‌ای واقعی‌تر از حضور و نقش سیاسی قاجارها در تحولات پیشاصفوی ارائه می‌کرد. بنابراین، ارزش این روایت‌های تباری الزاماً در میزان صحت تاریخی یکسان آنها نبود، بلکه در توانایی آنها برای تولید و تقویت وجوه مختلف مشروعیت سیاسی نهفته بود. تبارسازی قاجاری را باید فرایندی گزینشی، چندلایه و متناسب با مقتضیات سیاسی دانست که مسئلهٔ اصلی آن نه اثبات یک نسب واقعی واحد، بلکه تبدیل گذشته تاریخی و اسطوره‌ای به منابع مشروعیت سیاسی بود. این مسئله، ضمن تأیید اهمیت مفهوم مشروعیت سنتی در چارچوب نظری وبر، نشان می‌دهد که مشروعیت سنتی الزاماً بر یک روایت تاریخی ثابت و یگانه استوار نیست، بلکه می‌تواند از طریق تعدد، ترکیب و بازسازی روایت‌های تباری نیز تولید شود. از این منظر، ویژگی متمایز مشروعیت‌سازی سلسلهٔ قاجاریه در مقایسه با برخی دودمان‌های پیشین، نه در برخورداری از یک تبار سلطنتی تثبیت‌شده، بلکه در توانایی آنان برای بهره‌گیری هم‌زمان از مجموعه‌ای متنوع از منابع تاریخی، دینی، اسطوره‌ای و سیاسی برای ساختن تصویری مشروع از سلطنت خویش بود.

References

Afẓal al-Molk, Gholām-Ḥosayn. 1361 š. Afẓal al-tavārīkh. Edited by Manṣūreh Eṭṭeḥādīyeh and Sīrūs Saʿdvandīān. Tehran: Tārīkh-e Īrān. [In Persian].

Aḥmadzādeh, Moḥammad Amīr, and Moḥammad Nīāzī. 1398 š. "The Impact of Nationalist Discourse on the Representation of Ancient Iran in the New Historiography of the Qajar Period (Case Study: Nāmeh-ye Khosravān by Jalāl al-Dīn Mīrzā Qājār)." Quarterly of historiography and historiology 29 (23): 9-31. https://doi.org/10.22051/hph.2019.24484.1320. [In Persian].

ʿAżod al-Dowleh, Solṭān Aḥmad Mīrzā. 1376 *š. Tārīkh-e ʿażodī*. Corrected by ʿAbd al-Ḥosayn Navāʾī. Tehran: ʿElm. [In Persian].

Āyatī, ʿAbd al-Moḥammad. 1383 š. *Taḥrīr-e tārīkh-e vaṣṣāf*. Tehran: Research Institute for Humanities. [In Persian].

Āṣef, Moḥammad Hāšem. 1382 š. rostam al-tavārīkh. Edited by Mītrā Mehrābādī. Tehran: Donyā-ye Ketāb. [In Persian].

ʿAlīābādī, Mīrzā Moḥammad Taqī. 1401 š. Molūk al-kalām. Edited by Seyyed Saʿīd Mīr Moḥammad Ṣādeq. Tehran: Sanglāj. [In Persian].

Astarābādī, Mīrzā Mahdī Khān. 1377 š. Jahāngošā-ye nāderī. Edited by Seyyed ʿAbdallāh Anwār. Tehran: Society for the Preservation of Cultural Works and Dignitaries. [In Persian].

Ašraf, Assef. 2019. "A Familial State: Elite Families, Ministerial Offices, and the Formation of Qajar Iran." International journal of middle east studies 51 (1): 43-64. https://doi.org/10.1017/S0020743818001150.

Aliev, A., S. Bashirov, Y. Volkov, I. Asadov, and R. Rajabov. 2022. "The Origin of the Qajar Shah Dynasty According to Their Y-DNA." Genesis: historical research 10: 100-107. https://doi.org/10.25136/2409-868X.2022.10.36692.

Arghīānī, S., H. Zandīyeh, H. Ābādīān, and A. Āqānūrī. 2022. "The Sharia-Monarchy Discourse in the Early Qajar Era (1795-1847)." Religious inquiries 11 (22): 203-220. https://doi.org/10.22034/ri.2022.293243.1507.

Bādlīsī, Šaraf Khān. 1377 š. Šarafnāmeh. Edited by Vladimir Veliaminov. Tehran: Asāṭīr. [In Persian].

Bašīrīyeh, Ḥosayn. 1387 š. Āmūzeš-e ʿelm-e siyāsat. Tehran: Negāh-e Moʿāṣer. [In Persian].

Čalavī, Mīrzā ʿAlī-Qolī. 1400 š. Tārīkh-e molk-ārā. Edited by Jamšīd Qāʾemī and Rāmīn Yalfānī. Tehran: Nedā-ye Tārīkh. [In Persian].

Donbolī, ʿAbd al-Razzāq. 1383 š. Mâāṯer-e solṭānīyeh. Edited by Fīrūz Manṣūrī. Tehran:

Eṭṭelāʿāt. [In Persian].

Elāhīārī, Fereydūn, et al. 1389 š. "Local Governments of Iran in the Eighth Century AH and the Question of Legitimacy." Journal of historical research, university of isfahan 2 (2): 1-24. [In Persian].

Eʿtemād al-Salṭaneh, Moḥammad Ḥasan Khān. 1367 š. *Tārīkh-e Montaẓem-e Nāṣerī*. 3 vols. Edited by Moḥammad Esmāʿīl Rezvānī. Tehran: Donyā-ye Ketāb. [In Persian].

Eʿtemād al-Salṭaneh, Moḥammad Ḥasan Khān. 1367 š. *Meʾāt al-Boldān*. 4 vols. Edited by ʿAbd al-Ḥosayn Navāʾī and Mīr Hāšem Moḥaddeṯ. Tehran: University of Tehran. [In Persian].

Eʿtemād al-Salṭaneh, Moḥammad Ḥasan Khān. 1309 q. Ḥaqīqat al-Akhbār fī Aḥvāl-e Āl-e Qājār. Manuscript. Isfahan Treasure. [In Persian].

Eʿtemād al-Salṭaneh, Moḥammad Ḥasan Khān. 1308 q. Dorār al-Tījān fī Tārīkh-e Banī Aškān. Vol. 1. Tehran: State Printing House (Lithograph). [In Persian].

Eʿtemād al-Salṭaneh, Moḥammad Ḥasan Khān. 1371 š. *Dorār al-Tījān fī Tārīkh-e Banī Aškān*. 3 vols. Edited by Neʿmat Aḥmadī. Tehran: Atlās. [In Persian].

Eʿtemād al-Salṭaneh, Moḥammad Ḥasan Khān. 1374 š. *Čehel Sāl Tārīkh-e Īrān*. 3 vols. Edited by Īraj Afšār. Tehran: Asāṭīr. [In Persian].

Eʿtezād al-Salṭaneh, ʿAlī-Qolī Mīrzā. 1370 š. *Aksīr al-Tavārīkh. Edited by Jamšīd Kiyānfār*. Tehran: Vaisamān. [In Persian].

ʿEyn al-Salṭaneh, Qahramān Mīrzā Salūr. 1374 š. *Rūznāmeh-ye ʿEyn al-Salṭaneh*. Vol. 9. Edited by Masʿūd Salūr and Īraj Afšār. Tehran: Asāṭīr. [In Persian].

Farāhānī, Qāʾem-Maqām. 1389 š. *Resāleh-ye Šamāʾel-e Khāqān; Monšaʾāt-e Qāʾem-Maqām Farāhānī*. Edited by Seyyed Badr al-Dīn Yaqhmāʾī. Tehran: Negāh. [In Persian].

Fasāʾī, Ḥājj Mīrzā Ḥasan. 1382 š. *Fārsnāmeh-ye Nāṣerī*. Edited by Manṣūr Rastegār Fasāʾī. Tehran: Amīr Kabīr. [In Persian].

Fowrīyeh, Jān Bāptīst. 1385 š. *Se Sāl Dar Dargāh-e Nāṣer al-Dīn Šāh*. Translated by ʿAbbās Eqbāl. Tehran: ʿElm. [In Persian].

Ghaffārī Kāšānī, Abū al-Ḥasan. 1369 š. *Golšan-e Morād*. Edited by Gholām-Reżā Ṭabāṭabāʾī Majd. Tehran: Zarrīn. [In Persian].

Ghaffārī Kāšānī, Qāżī Aḥmad. 1414 q. *Tārīkh-e Negārestān*. Edited by Mortażā Modarres Gīlānī. Tehran: Ḥāfeẓ. [In Persian].

Golestāneh, Abū al-Ḥasan. 2536 š. *Mojmal al-Tavārīkh. Edited by Moḥammad Taqī Modarres Rażavī*. Tehran: University of Tehran. [In Persian].

Hedāyat, Reżā Qolī Khān. 1380 š. *Tārīkh-e Rowżat al-Ṣafā-ye Nāṣerī*. Vol. 9. Edited by Jamšīd Kiyānfār. Tehran: Asāṭīr. [In Persian].

Hinz, Walter. 1377 š. *Teškīl-e Dowlat-e Mellī dar Īrān*. Translated by Kīkāvus Jahāndārī. Tehran: Kharazmī. [In Persian].

Heywood, Andrew. 1383 š. *Dar Āmadī bar Andīše-ye Siyāsī*. Translated by ʿAbd al-Raḥmān ʿĀlam. Tehran: Qomes. [In Persian].

Hambly, Gavin. 1387 š. *Tārīkh-e Īrān dar Dowreh-ye Afšārī, Zandī va Qājārī*. In Tārīkh-e Īrān-e Kembrij, vol. 7, edited by Peter Avery, translated by Mortażā Ṯāqebpūr. Tehran: Jāmī. [In Persian].

Hāšem Mīrzā, Solṭān. 1379 š. *Zabūr-e Āl-e Dāwūd*. Edited by ʿAbd al-Ḥosayn Navāʾī. Tehran: Mīrāṯ-e Maktūb. [In Persian].

Jahānsūz, Reżā. 1333 š. *Tārīkh-e Tʾasīs-e Qājārīyeh*. Tehran: Čāpkhāneh-ye Artēš. [In Persian].

Khatūnābādī, Seyyed ʿAbd al-Ḥosayn. 1352 š. *Vaqāyeʿ al-Senīn va al-Aʿvām*. Edited by Moḥammad Bāqer Behbūdī. Tehran: Ketābforūšī-ye Eslāmīyeh. [In Persian].

Khormūjī, Moḥammad Jaʿfar. 1345 š. *Ḥaqāyeq al-Akhbār-e Nāṣerī*. Edited by Ḥosayn Khadīvjam. Tehran: Zavvār. [In Persian].

Khormūjī, Moḥammad Jaʿfar. 1380 š. *Nozhat al-Akhbār*. Edited by Seyyed ʿAlī Āl-e Dāvūd. Tehran: Ketābkhāneh-ye Majles. [In Persian].

Kondō, Nobuaki. 2019. "How to Found a New Dynasty: The Early Qajars' Quest for Legitimacy." *Journal of Persianate Studies* 12 (3): 261-287. https://doi.org/10.1163/18747167-12341345.

Lambton, Ann K. S. 1381 š. *Barrāsī-ye Tārīkh-e Īrān Pas az Eslām*. Translated by Yaʿqūb Āžand. Tehran: Amīr Kabīr. [In Persian].

Lambton, Ann K. S. 1375 š. *Īrān dar Dowreh-ye Qājār*. Translated by Sīmīn Fasīḥī. Tehran: Jāvīdān Kherad. [In Persian].

Lockhart, Laurence. 1331 š. *Zendegī-ye Nāder Šāh*. Translated by Mošfeq Hamadānī. Tehran: Čāpkhāneh-ye Šarq. [In Persian].

Marʿašī Ṣafavī, Mīrzā Moḥammad Khalīl. 1362 š. Majmaʿ al-tavārīkh. Edited by ʿAbbās Eqbāl. Tehran: Ṭahūrī and Ṣanāʿī. [In Persian].

Marvazī, Moḥammad Ṣādeq. n.d. Tārīkh-e jahān-ārā. Manuscript. Library of the National Consultative Assembly, No. 5648-74327. [In Persian].

Mostowfī, ʿAbdallāh. 1384 š. Šarḥ-e zendegānī-ye man. Vol. 1. Tehran: Zavvār. [In Persian].

Minorsky, Vladimir. 1387 š. Īrān dar zamān-e nāder šāh. Translated by Rašīd Yāsamī. Tehran: Donyā-ye Ketāb. [In Persian].

Nāmī Eṣfahānī, Moḥammad Ṣādeq. 1363 š. Tārīkh-e gītī-gošā dar tārīkh-e zandīyeh. Edited by Saʿīd Nafīsī. Tehran: Eqbāl. [In Persian].

Navāʾī, ʿAbd al-Ḥosayn. 1369 š. Īrān va jahān. Vol. 2. Tehran: Homā. [In Persian].

Nūrī, Moḥammad Taqī. 1386 š. Ašraf al-tavārīkh. Edited by Sūsan Asīlī. Tehran: Mīrāṯ-e Maktūb. [In Persian].

Qājār, Maḥmūd Mīrzā. 1346 š. Safīneh-ye maḥmūd. Edited by ʿAbd al-Rasūl Khayyāmpūr. Tabriz: Čāpkhāneh-ye Šafaq. [In Persian].

Qājār, Farhād Mīrzā. 1366 š. Safarnāmeh-ye farhād mīrzā. Edited by Gholām-Reżā Ṭabāṭabāʾī Majd. Tehran: Moʾasseseh-ye Čāp va Entešārāt-e ʿElmī. [In Persian].

Qazvīnī, Yaḥyā ibn ʿAbd al-Laṭīf. 1315 š. Lobb al-tavārīkh. Edited by Seyyed Jalāl al-Dīn Tehrānī. Tehran: Moʾasseseh-ye Khāvar. [In Persian].

Qazvīnī, Abū al-Ḥasan. 1367 š. Favāʾed al-ṣafavīyeh. Edited by Maryam Mīrāḥmadī. Tehran: Pažūhešgāh-e ʿOlūm-e Ensānī va Moṭāleʿāt-e Farhangī. [In Persian].

Saravī, Moḥammad Fatḥallāh. 1371 š. Aḥsan al-tavārīkh. Edited by Gholām-Reżā Ṭabāṭabāʾī Majd. Tehran: Amīr Kabīr. [In Persian].

Sepehr, Moḥammad Taqī. 1377 š. Nāsikh al-tavārīkh. Vol. 1. Edited by Jamšīd Kiyānfār. Tehran: Asāṭīr. [In Persian].

Šojāʿī Zand, ʿAlīreżā. 1379 š. "Dynasties-e Eslāmī dar Īrān va Masʾale-ye Mašrūʿīyat." Faṣlnāmeh-ye ettelāʿāt-e siyāsī va eqteṣādī 153-154: 32-51. [In Persian].

Šīrāzī Khāvarī, Mīrzā Fażlallāh. 1380 š. Tārīkh-e zolqarnayn. 2 vols. Edited by Nāṣer Afšārfar. Tehran: Vezārat-e Farhang va Eršād-e Eslāmī. [In Persian].

Schippmann, Klaus. 1384 š. Bonyānhā-ye tārīkh-e aškānī. Translated by Hūšang Ṣādeqī. Tehran: Farzān Rūz. [In Persian].

Šaʿbānī, Reżā. 1383 š. Tārīkh-e taḥavvolāt-e sīyāsī-ejtemāʿī-ye īrān dar dowreh-ye afšārī va zandī. Tehran: SAMT. [In Persian].

Tabrīz, Atā Moḥammad. 2022. "Safevî Devleti'nden Sonra İran'da Siyasî İktidarların Meşruiyet Arayışları." Bilig 103: 95-118. https://doi.org/10.12995/bilig.10304.

Vincent, Andrew. 1385 š. Nazariyehā-ye dowlat. Translated by Ḥosayn Bašīrīyeh. Tehran: Ney. [In Persian].

Weber, Max. 1384 š. Eqteṣād va jāmeʿeh. Translated by ʿAbbās Manūčehrī, Mehrdād Torābīnejād, and Moṣṭafā Emādzādeh. Tehran: SAMT. [In Persian].

Wolski, Józef. 1383 š. Emperātūrī-ye aškānī. Translated by Mortażā Ṯāqebfar. Tehran: Qoqnūs. [In Persian].

Ẓell al-Solṭān, Masʿūd Mīrzā. 1368 š. Khāṭerāt-e ẓell al-solṭān. Vol. 1. Edited by Ḥosayn Khadīvjam. Tehran: Asāṭīr. [In Persian].

Zargarīnejād, Gholām-Ḥosayn. 1392 š. Barآمدan-e qājārhā: tārīkh-e īrān az pāyān-e dowreh-ye ṣafavī tā qatl-e āqā moḥammad khān qājār. Tehran: Negārestān-e Andīše. [In Persian].